

Національний університет цивільного захисту
України

Кафедра соціальних і гуманітарних дисциплін

«Затверджую»

Завідувач кафедри СіГД

Полковник служби ЦЗ

О.В. Рябініна

«___» квітня 2019р.

ПОЛІТОЛОГІЯ

ТЕМА: «ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ СВІТОВОЇ
ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ »

План

1. Політична думка стародавнього Китаю.
2. Політичні ідеї античності.
3. Європейська політична думка Середньовіччя та Нового часу.
4. Політична думка Найновішого часу.
5. Українська політична думка.

ІСТОРІЯ СВІТОВОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ

1. [Політична думка](#) стародавнього Сходу;
2. [Політична думка](#) стародавнього Заходу;
3. Політичні ідеї Раннього [Християнства](#) та Середньовіччя;
4. [Політична думка](#) епохи [відродження](#) та [Реформації](#);
5. Світська [політична думка Нового часу](#);
6. Утвердження політології як [науки](#);
7. Політична думка Київської Русі;
8. Українська політична думка періоду феодальної роздробленості та козацько-гетьманської доби;
9. Українська політична думка XIX століття;
10. Українська політична думка XX століття;
11. Узагальнена характеристика світової політичної думки.

1. Політична думка стародавнього Сходу.

Проблема зародження й еволюції політичних знань охоплює різноманітні форми теоретичного [пізнання](#) природи, суспільства, сутності влади, [держави](#), політичної системи, явищ політичного [процесу](#). Складність і мінливість сучасного політичного буття потребує вдумливого застосування виробленого й осмисленого людством сукупного досвіду, всієї духовної культури, створеної багатьма поколіннями мислителів. Ці політичні [знання](#) належать не тільки минулому, вони є надбанням сучасних і майбутніх політичних [процесів](#), політичних ідей, політичної культури. Без політологічного концептуального доробку наших пращурів, з якого постійно живилась і живиться [політична наука](#) кінця II і початку III [тисячоліття](#), неможливе глибоке усвідомлення особливостей сучасного політичного розвитку.

[Політологія](#) сягає своїм корінням у найдавніші часи — у IV—III тис. до н.е., коли розпочався [процес](#) переростання [первісних](#) суспільств у рабовласницькі [державні](#) утворення, а мислителі стали замислюватися над методами і засобами здобуття, збереження і зміцнення державної влади, над походженням і значенням права, держави, а згодом і політики в житті суспільства. Ранні уявлення протягом 2,5—3 тис. років подолали шлях від [міфологічних](#) до раціонально-логічних форм світорозуміння, з часом набули ознак теоретичного знання і, збагачені ідеями Конфуція, [Мо Цзи](#), Лао Цзи, [Платона](#), Шан Яна, Каутільї, Аристотеля, [Цицерона](#) та інших мислителів, перетворилися на політичну науку.

Політичні погляди давніх єгиптян, [вавилонян](#), євреїв, асирійців, мідійян, шумерів, персів, індусів, китайців, греків, римлян та інших народів відображали спочатку [міфологічні](#) уявлення про правду, [справедливість](#), місце людини у світі, про божественне походження владних стосунків, про [космос](#), упорядкований богами, про земні порядки, які повинні [відповідати](#) небесним настановам.

Єгиптяни вважали, що ключ до проблем функціонування державної влади, справедливості, правосуддя перебуває в руках богині істини і порядку Маат. З часом з'являється [розуміння](#) природно-божественного походження справедливості, якій повинні відповідати дії суддів-жерців та звичаї, закони, адміністративні рішення, інші правила поведінки. Творцем світу і всього живого на Землі, верховним царем і батьком інших богів вважали бога сонця, бога-фараона Ра. [Він](#) владарював над богами і людьми багато тисячоліть. Потім він передав царювання своїм нащадкам, теж богам — [Осіпісу](#), Ісіді, Сету, Гору та іншим. Від них пішло понад 340 фараонів-людей. У [такий](#) спосіб пропагувалося божественне походження державної влади, виправдовувалася східна деспотія, підпорядкованість «нижчих вищим».

[Суспільство](#) уявлялось єгиптянам як [піраміда](#), верхівка якої — [боги](#) і [фараони](#), підніжжя — народ. Між ними — жерці, знать, чиновники. Водночас єгипетські мислителі закликали

не зловживати владою, приборкувати корисливі прагнення, поважати старших, не грабувати бідних, не ображати слабких тощо.

Шумерська ранньополітична думка, як і єгипетська, вбачала джерело влади у верховному божестві, яке разом з підлеглими богами визначає земні справи і людські долі. Це зафіксовано в написах на глиняних табличках про реформи Урунімгїни (XXIV ст. до н. е.), піснях і переказах про Гільгамеша (XXIII ст. до н. е.), Шумерських законах (XXI ст.), законах Білалами — правителя Ешнунни (XX ст. до н. е.). Царських списках (XX—XIX ст. до н. е.) тощо.

З уявленнями давніх вавилонян пов'язана одна з найцінніших пам'яток східної політико-правової думки — [Закони Хаммурапі](#) (1792—1750 до н. е.). З 282 статей цього кодексу збереглося 247, в яких зафіксовано прагнення до втілення вічної справедливості, до подолання зла і беззаконня. [Право](#) розглядалось не як сакральна (священна), а світська сутність.

У XIII—X ст. до н. е. у давній Палестині виникло Ізраїльсько-іудейське царство. Зусиллями іудейських пророків Мойсея, Ісуса Навіна, Ісайї, Ієремїї, Ізеїїля, Осїї, Іоїля, Амоса, Авдія тоді було створено Старий [Заповіт](#) — більшу частину Біблії — одну з найцінніших книг в історії людства.

Ветхозавітні пророки започаткували ідею [походження держави](#) як волі Божої. А сформульовані в Біблії Закони, тобто Десять Заповідей і вчення, передані Богом через пророка людям, суворо регламентували весь побут та поведінку віруючих.

Могутня імперія [Мідія](#) у VI ст. до н. е. стала вітчизною видатного мислителя, пророка і реформатора [зороастризму](#), автора знаменитої «Авести» — Заратуштри (по-грецьки — Зороастр, жив між X і першою половиною VI ст. до н. е.). Світ, за її змістом, — це результат боротьби доброго і злого начал (Ахура-Мазди і Ангра-Ман'ю). Мазда — верховний і єдиний Бог, втілення правди, справедливості, чеснот, просвітництва, розуму тощо. Перша [людина](#) і цар, син неба, керуючись законами Мазди, будує [суспільство](#) без ворожнечі й насильства, де панують мир і [щастя](#). Одним із перших у світовій думці Заратуштра висловив ідею рівності чоловіка і [жінки](#). Але його [суспільство](#) поділене на чотири стани (жерці, вояки, землероби і ремісники), тобто це станове суспільство, де одружені користуються більшими правами, ніж неодружені, той, хто має дітей, ставиться над тими, хто їх не має тощо.

Духовні вчення народів, що населяли [Індостан](#) з середини II тис. до н. е., були викладені у Ведах (знання), пізніше — у дхармасутрах (кодекси поведінки). Для Ведійського періоду [характерні](#) релігійно-філософська система поглядів на суспільство, державу й особу, виправдання кастового ладу як встановленого Богом. Вона обґрунтовує панування космічного абсолюту — Брахмана, поділяє владу на духовну і світську (царську), подекуди формулюючи вимоги до царів і посадових осіб, що можна вважати першоелементами теорії державного [управління](#).

Всесиллю [брахманізму](#) протидіяв [буддизм](#), поставивши в центр свого вчення проблему буття особистості, заперечення кастового поділу суспільства, проповідь рівності людей (крім рабів), ненасильство, потяг до республіканізму. Він заперечував брахманістські погляди на засоби завоювання і збереження влади як аморальні, жорстокі, егоїстичні. А те, що згодом стали називати політичним [мистецтвом](#), політичною наукою, буддизм вважав другорядним. Сам [Будда](#) ([Сіддхартха Гаутама](#) (623—544 до н. е.)), у Північній Індії його іменували Шак'я Муні) став засновником «науки про праведність».

У Давній Індії ще з II тис. формувалися уявлення про управління господарством, військове [мистецтво](#), зовнішню політику, форми і [методи здійснення](#) державної влади, правила поведінки правителів і чиновників, організацію державного апарату, технологію судочинства тощо. Дотепер збереглася одна з праць — «Артхашастра» (IV ст. до н. е.), авторство якої приписують міністрові Чанак'ї (Каутільї). У ній узагальнено попередні вчення про мистецтво державного управління і політики. Майже водночас з нею постали філософські концепції Платона й Аристотеля, поширювалися ідеї Конфуція і [Сократа](#),

Демокріта і Геракліта, Горгія і [Протагора](#), Сюнь Цзи і Будди. [Саме](#) IV ст. до н. е. можна вважати епохою зародження політології як самостійної галузі знань.

«Артхашастра», утверджуючи зачатки договірної [теорії держави](#), концепції природної [нерівності](#) людей, охоплює три групи проблем:

ï вимоги, цілі й завдання діяльності освіченого монарха;

ï [функції](#) державного управління, правової політики і законодавства;

ï питання війни і миру, дипломатії і міжнародних відносин.

Головні її ідеї: [політика](#) вільна від моральних застережень і моральних отримань; авторитет Вед високий, але політики не завжди повинні керуватися релігійно-догматичними настановами; політичні знання спираються на узагальнення і систематизацію історичного та емпіричного досвіду; [особистість](#) керується чотирма головними призначеннями — дхармою (праведність), артхою (користь), камою ([бажання](#)) та мокшою (звільнення); загальне благо ніяк не пов'язане з інтересами особи і досягається сумлінним виконанням кожним своїх обов'язків; [люди](#) від природи недосконалі, тому необхідно широко застосовувати данду (примус, [покарання](#)); цар — земний бог, батько для підданих; [державна](#) виникає з [того](#), що народ обирає першого царя і призначає йому [відповідне](#) утримання за охорону миру і спокою, щоб вийти з [первісного стану](#) хаосу.

Приблизно тоді з'являється всеохоплюючий кодекс поведінки населення — «Закони Ману» — міфічного прабатька людей, першого царя, який передав їм Божі настанови про [походження світу](#) і суспільства, про [касти](#), шлюб, регламент [життя](#), вживання їжі, правила успадкування, покаяння, покарання тощо.

«Закони Ману» засвідчили поступовий відхід індійського суспільства

від [буддизму](#) і [повернення](#) до оновленого брахманізму. Починаючи з II ст. до н. е., цей [процес](#) було відображено в [літературному](#) зібранні «Махабхарата», дві [книги](#) з якого («Бхагавадгіта» та «Шантіпарва») сповнені політичними ідеями про походження влади, республіканське правління, насильство як буденне явище політичного життя, владу як засіб служіння загальному благу та захисту слабких; про божественне визначення долі кожної касті, кожної людини.

Свосвідними ідеями збагатили світову політичну думку давньокитайські мислителі, які чи не найпершими в історії політичних учень почали відходити від міфічного світорозуміння, божественних настанов, переводячи політичні доктрини на раціональний ґрунт, земну основу. Небо і в китайців «контролює» всі події в піднебесі, надає «небесний мандат» земному правителю або відкликає його і передає більш гідному.

Розквіту політична думка в Давньому Китаї досягла в другій половині I тис. до н. е.

Найпомітніший серед мислителів — великий мораліст [Конфуцій](#) (551—479 до н. е.), вчення якого назвали [конфуціанство](#). Найдавнішим зібранням його [афоризмів](#) є трактат «Лунь юй». Чільне місце у ньому посідає правитель-мудрець, який втілює досконалі знання ритуалу, культури, демонструє поважність, м'якість і поступливість, вірність і відданість, повагу до старших, освіченість, чесноти, [любов](#) до людей і сумлінність, завжди дотримується справедливості, істини, вірного шляху. Головне для нього — турбота про благо підданих, яких треба спершу нагодувати, а потім навчити, виховати у високій моральності. Концепція Конфуція містить засади «правильного державного управління», конкретні [поради](#) правителям щодо завоювання довір'я народу, мистецтва комунікації; обґрунтовує стрижневі [принципи управління суспільством](#), забезпечення всезагального щастя. Вважаючи людей рівноправними від природи, Конфуцій ніколи не був демократом. Він вчив, що трудящих треба відмежовувати від панівної верстви, а жінок ставив значно нижче чоловіків. Йому не подобалося політичне управління за допомогою писаних законів. Він надавав [перевагу](#) управлінню на основі вдосконалення людської природи, а покарання закликав замінити вихованням.

[Конфуціанство](#) з II ст. до н. е. до 913 р. н. е. було офіційною [ідеологією](#) Китаю, хоч на ньому давньокитайська політична думка не замикалася.

Другу її течію — [моїзм](#) — заснував Мо Цзи (479—400 до н. е.). Одноіменний трактат містив обґрунтування [теорії виникнення держави](#), ідею федеративного устрою, [принципи державного управління](#), пропозиції щодо створення жорсткої адміністративної структури, концепцію поєднання заохочення і покарання як важеля державного адміністрування, політичну доктрину «всезагальної рівновеликості» — казарменого рівноправ'я, залочаткування егалітаризму (зрівнялівки) у соціально-політичних відносинах. Провідником третьої течії — легізму — був Шан Ян (400—338 до н. е.). У трактаті «Шан цзюнь шу» він обґрунтовує державу як абсолютну інституцію, найвищу мету і вінець діяльності людини, велетенську безжалісну машину примусу, а [право](#), закон — як найефективніший засіб досягнення такої мети. Головні риси закону — верховенство, універсальність, жорстокість, обов'язковість для всіх. Основні методи побудови [держави](#) (деспотичної) — [матеріальне стимулювання](#) власників, спрямованість їх на [землеробство](#) і скасування другорядних занять, «зрівняння майна» (заохочення бідних до набуття власності, а багатих — до добровільної передачі частини майна бідним), застосування нагород і покарань з перевагою покарань.

[Четверта](#) течія давньокитайської політичної думки — [даосизм](#). Його постулати викладені напівлегендарним мислителем Лао Цзи в трактаті «Даоде цзін» (III ст. до н. е.). Згідно з ученням, Дао — найвищий (безликий) абсолют. [Держава](#), суспільство і людина — [природна](#) частина Дао і космосу» Всі вони підпорядковуються законам вічності. Цивілізація та її надбання — це штучні утворення, що протистоять природному. Істинна мудрість — затворництво, відмова від усього штучного. [Держава](#) повинна бути маленькою державою-селом, а народ — безграмотним, що дасть змогу зробити головними методами державного управління «мудрість простоти», засновану не на [знаннях](#), а на інтуїції та інертності адміністрації.

2. Політична думка стародавнього Заходу.

Вагомий внесок у політичну теорію належить давньогрецьким мислителям. Категорія «політика» з часу її появи у Давній Греції використовувалася на означення форм життя вільних і повноправних індивідів, а [поняття](#) «право», «закон» — як виразники свободи, регулятори взаємин у суспільстві вільних людей, як норми політичної справедливості. Ця [політична ідеологія](#) пройшла шість головних етапів, кожен з яких [характеризує](#) окремий напрям політичного [мислення](#).

1. Етап античних, міфічних уявлень. Представлений аристократичною (гомерівською), [демократичною](#) (гесіодівською) та «холопською» (орфічною) думками. Загальна їх риса — спроба змалювати виникнення Всесвіту, людини, суспільства, держави з позицій релігійно-міфологічного світогляду.
2. Етап формування філософських поглядів на політичні [процеси](#). Започаткований творчістю «семи мудреців» (кін. VII — поч. VI ст. до н. е.). Вироблені ними формули «чеснотам — свій, пророкам — чужий», «силою не роби нічого» (Клеобул); «дотримуйся добродітності», «закон — це поєднання права і сили», «навчившись підпорядкуванню, навчися керуванню» (Солон); «не погрожай вільним, нема на те права», «не бажай неможливого», «пізнай самого себе», «слухайся законів більше, ніж ораторів», «підкоряйся законам» (Хілон); «не красуйся зовнішністю, а будь прекрасний справами», «вчи і вчись кращого» ([Фалес](#)); «не роби того, що не подобається іншому», «закон — втілення найвищої могутності», «володій своїм» (Піттак); «бери переконанням, а не силою», «говори доречно» (Біант); «демократія краще тиранії», «не карай [злочинця](#), а попереджай злочин», «любим закони старі, а їжу свіжу» (Періандр) та ін. — покликані були стати моральною нормою співжиття.

Солон (640—559 до н. е.) завдяки рішучим [реформам](#) в економічному і державному будівництві увійшов в історію як «батько» політичних революцій і родоначальник давньогрецької демократії. [Приватна власність](#) за його доби набула не лише легітимного [характеру](#), а й стала вирішальною ознакою при визначенні політичних прав

громадян, обсяг яких залежав від майнового цензу, а не від походження.

На [розвиток](#) політичної ідеології особливо вплинуло вчення Демокріта (470—366 до н. е.). Про [справедливість](#) у політиці як відповідність природі, про суспільство, державу і закони як штучні утворення людей внаслідок природного процесу, про політичний [конформізм](#) і [моральну](#) солідарність вільних громадян як необхідний компонент «хорошої» держави. Демокріт доводив земне, а не божественне [походження людини](#) (з землі і води), суспільне, а не небесне [походження права](#). У контексті тих ідей фігурували вчення [Піфагора](#) (580—500 до н. е.), Геракліта (630—470 до н. е.) та деяких інших давньогрецьких мислителів.

3. Етап появи раціоналістичних інтерпретацій політичного розвитку. Творцями їх виступили [софісти](#), найяскравішими представниками яких були [Протагор](#) (481—411 до н. е.), Горгій (483—375 до н. е.), Гіппій (460—400 до н. е.), Антіфонт (V ст. до н. е.), Фрасімах (V ст. до н. е.) та ін. Їх [творчість](#) збіглася з третьою політичною [революцією](#) в Афінах.

Заслуга [софістів](#) в олюдненні суспільно-політичних явищ, започаткуванні світської теорії політики, держави і права, переміщенні людини з «периферійних позицій» у центр політичного життя, ставленні до неї як до «міри всіх речей», природної рівності людей, у тому числі й рабів, у розвитку [демократичних](#) поглядів.

4. Етап логіко-понятійного аналізу політичних інститутів і політичних процесів. Він пов'язаний з іменами Сократа (469—309 до н. е.) і Платона (427—347 до н. е.).

Аналізуючи проблеми державного життя, громадянських обов'язків, справедливості, права, [Сократ](#) вважав «мірою всіх речей» не людину, а Бога, що не завадило йому створити світську концепцію «об'єктивної сутності моралі, моральної політики, морального права». Справедливість, як і правда, мудрість, мужність, розсудливість, благочестя тощо — це одна з чеснот, а будь-яка чеснота — це знання, це морально-прекрасне. [Добро і зло](#) в політичній діяльності — наслідки наявності чи відсутності знання. [Моральна політика](#) неможлива без права, яке тотожне справедливості: «що законно, те й справедливо». Божественне, [природне](#) право і позитивне законодавство не протистоять, а, ґрунтуючись на критерії справедливості, доповнюють одне одного. Вітчизна і закони — понад усе. Державу й громадян пов'язують договірні стосунки. Політична [свобода](#) — це панування справедливих законів.

Найголовніші ідеї Платона сформульовані в його працях «Держава», «Критій», «Політик», «Закони» та ін. Він заклав основу політичної [філософії](#), розробив концепції [ідеальної](#) справедливої держави, політичної солідарності, [колективізму](#) і рівності, аристократії, тімократії, олігархії, тиранії, монархії, демократії та «істинного правління». Дав філософське обґрунтування понять політики, політичних знань, політичного мистецтва, політичної ідеології, державного устрою, [форми державного управління](#), політичної свободи, справедливого закону тощо. Він передбачав розмежування влад, обґрунтування освіченого [абсолютизму](#), геополітичного чинника, можливості рівності (егалітаризму, зрівняльного комунізму), розподілу праці, усупільнення майна, скасування приватної власності, а також практичні пропозиції щодо системи державних органів, ієрархії державних службовців з визначенням компетенції кожного органу і посадових осіб, подальше осмислення природно-правової доктрини та причин появи держави, сутності людини, принципів консолідації суспільства, політико-етичних явищ тощо.

[Ідеальна](#) держава, за [Платоном](#), є [посередником](#) між [космосом](#) і людською душею і виконує три функції (радницьку, захисну і ділову), які покладаються на три [відповідні](#) стани (правителів, воїнів і виробників). Вона дотримується принципу розподілу праці, зрівнює у правах жінок і чоловіків, [встановлює](#) для правителів і воїнів спільність майна, дружин і дітей, долає розкол на бідних і багатих, виводить на верхівку державного правління наймудріших і найблагородніших аристократів-філософів. Згодом він розглядав чотири стани громадян, рівних у межах кожного стану («нерівна рівність»).

До громадян не зараховував рабів та [іноземців](#). [Платон](#) виділяв 8 форм державного правління:

їстинне правління;

їзаконна монархія (царська влада);

їнезаконна монархія (тиранія);

їзаконна влада небагатьох (аристократія);

їнезаконна влада небагатьох ([олігархія](#));

їзаконна [демократія](#) (на основі законів);

їнезаконна [демократія](#) (за відсутності законів);

їтімokratія (ненависний [Платону](#) тип владування).

[Демократія](#) — лад «приємний і різноманітний», але вона урівнює рівних і нерівних від природи людей, а тому переростає в тиранію — «панування найгіршого обранця народу, оточеного натовпом негідників». Справедливість у тому, щоб кожний стан займався своїм і не втручався в чужі справи («кожному — своє»). Політика — «царське мистецтво», засноване на знаннях і [таланті](#) правити людьми. Політичне мистецтво — це мистецтво плести політичну тканину, яка поєднувала б мужніх, [щасливих](#), виважених і дружніх [однодумців](#). Закони встановлюють для загального блага, і вони не можуть [мати](#) корпоративного характеру. Вони повинні обмежувати правлячих, свободу підпорядкованих, бути суворими, регламентувати публічне й приватне життя людей. [Наука](#) про закони — найважливіша [наука](#) вдосконалення людини.

5. Етап започаткування емпірико-теоретичного підходу до вивчення політичних проблем і оформлення давньої політичної науки як специфічної галузі знань. Пов'язаний він з творчістю одного з найвидатніших мислителів — Аристотеля (384—322 до н. е.), який розглядав людину як об'єктивне начало всіх політичних явищ. Тому держава є [організацією](#) не всіх людей, а лише тих, хто може [брати](#) участь у законотворчій, судовій і військовій діяльності. Отже, держава, що виникла природним шляхом як найвища форма [спілкування](#), — це «самодостатня для [існування](#) сукупність громадян». Нове розуміння категорії «громадянин» передбачало відповідне розуміння держави.

За [Аристотелем](#), це — [політична система](#), втілена у верховній владі і залежна від кількості правлячих: один — монархія або тиранія; декілька — аристократія чи олігархія, більшість — політія або демократія. Кращими формами державного управління є ті, де правителі турбуються про загальне благо (монархія, аристократія, політія); гірші — де вони переслідують особисті інтереси. Ідеальна форма — політія — своєрідне переплетіння демократії та олігархії, де багаті змішуються з бідними завдяки формуванню середньої верстви населення, панує закон, всі громадяни дотримуються принципу рівності й мають багато рабів. Ремісники, торговці та «натовп матросів» громадянських прав не мають. Для запобігання політичних переворотів принцип рівності за гідністю правителі доповнюють принципом політичної справедливості — відносною кількісною рівністю. Звідси два види справедливості: розподільча (нерівна за гідністю) та зрівняльна, арифметична, яка застосовується у сфері цивільно-правових відносин. Політична справедливість можлива лише у стосунках між вільними, рівними людьми і втілюється у політичній формі владування. Справедливо й те, що «одні [люди](#) за своєю [природою](#) — вільні, інші — раби», але відносини між паном і рабом, як і сімейні стосунки, перебувають поза політичною сферою. Критерій справедливості — право як [норма](#) політичного спілкування індивідів, як відносна рівність: «рівним — [рівне](#), нерівним — [нерівне](#)».

[Право](#) — політичний інститут, неполітичного права не існує. Воно складається з природного права, адекватного політичній сутності людини, й умовного права, встановленого людьми (позитивне право). Останнє [Аристотель](#) поділяє на писане (закони держави) і неписане (звичаєве право). Насильство [суперечить](#) ідеї права. Законодавство — це [політична діяльність](#), невід'ємна частина політичного процесу, а політичне правління — правління законів, а не людей. Якщо закон — явище політичне, то будь-які політичні інституції повинні мати правовий [характер](#).

Своїм ученням Аристотель увінчує процес оформлення політичної теорії як «науки наук», започатковує [розвиток](#) політичної етики, політичної юриспруденції, вимальовує обриси майбутнього класичного конституціоналізму, обґрунтовує право народу на законодавчу владу, політичну сутність людини, співвідношення матерії і форми у політичних стосунках, місце і роль держави, права, всіх верств населення в політичному житті; закладає концептуальні засади теорій правової держави, розподілу влад, збагачує природно-правові доктрини, формує методологію дослідження політичних процесів.

б. Етап поступового занепаду давньогрецької державності під тиском Македонії і Риму (III—II ст. до н. е.). Цей період [характерний](#) злетом започаткованої Аристотелем політичної етики, об'єктом вивчення якої були [природа](#), внутрішня структура, місце політичної моралі в системі політичних відносин і суспільному житті. [Етика](#) стала основою творчості [Епікура](#) (341—270 до н. е.) давніх стоїків — Зенона (336—264 до н. е.), Клеанфа (331—232 до н. е.), Хрісіппа (277—208 до н. е.).

З іменем Полібія (210—128 до н. е.) пов'язане започаткування політичної історії як [науки](#) («Всезагальна історія»). Історію людства він розглядав як закономірний, необхідний [процес руху](#) до нового за всезагальним світовим законом і розумом. [Історія](#) державності — природний процес у межах циклу: царство — тиранія — аристократія — олігархія — демократія — охлократія. Полібій детально аналізує сутність цих державних форм, причини занепаду одних та злету інших, визначаючи три головних (царство, аристократія, демократія), групуючи їх за протилежними ознаками: царство — з тиранією, аристократію — з [олігархією](#), демократію — з охлократією.

Найраціональніша [форма держави](#) — змішане правління царя, старійшин і народу (переплетення рис царства, аристократії й демократії). Ця ідея містить концепцію отримань і противаг: три влади не лише підтримують, а й перешкоджають одна одній, наштотвуються на протидію двох інших влад, що забезпечує державі стабільність. Це дає [підстави](#) вважати Полібія батьком не тільки політичної історії, а й теорії поділу влад. Основа могутності держави — богобоязливність громадян, їх лагідність, [покірність](#), на виховання яких спрямовувати добрі звичаї і справедливі закони. Полібій став одним з перших теоретиків автономії, маючи на увазі грецькі поліси, які у II ст. до н. е. один за одним втрачали незалежність.

З 146 р. до н. е. Греція була підпорядкована Римові, і могутній інтелектуальний струм мислителів Еллади пронизав і Римську Республіку, політична думка в якій розвивалася і на власній основі під відчутним впливом релігійних вчень і боротьби [патрициів](#) та плебеїв, вільних і рабів.

Тогочасні політичні погляди містили [Закони XII таблиць](#) (451—450 до н. е.) з акцентом не на державних інституціях, а на особистих і майнових правах людини: законах Канулея (445 до н. е.), Ліцінія Столона та Секстія Латерана (367 до н. е.), Петелія (326 до н. е.), Гортензія (287 до н. е.), Фламінія (232 до н. е.), Тіберія і Гая Гра-кхів (133—123 до н. е.), інших нормативних актах, які захищали інтереси плебеїв, скасовували боргове [рабство](#), регулювали питання громадянства, приватної власності, майнові (особливо земельні) відносини, правила судочинства, визначали повноваження «трьох влад» — монархічної (влада консулів), аристократичної (влада сенату) і [демократичної](#) (влада народу). У зв'язку з цим Полібій вважав, що Римську республіку можна водночас вважати і монархією, і [аристократією](#), і [демократією](#).

Власне політико-теоретична думка заявила [про себе](#) в Римі лише в I ст. до н. е. Її засновником вважають Марка Туллія Цицерона (106—43 до н. е.). У працях «Про державу», «Про закони», «Про [межі](#) добра і зла», «Про обов'язки» він суттєво розвинув ідеї про державу як республіку — справу народу, згуртованого спільними інтересами і згодою в питаннях права. Погляди Цицерона на [форми держави](#), правління в основному збігаються з точкою зору Полібія, а вчення про рівність містить суперечливі гасла: а) «за природою всі ми подібні і рівні один перед одним», «між людьми ніякої різниці немає», «перед законом всі рівні», «вважати найбагатших людей найліпшими — огидно»; б)

«рабство обумовлене природою», «рабський стан корисний», «рівність вільних несправедлива, коли при цьому не відрізняються ступені в соціальному становищі та гідності».

Справжній правитель має бути мудрим, справедливим, передбачливим, виваженим, красномовним, обізнаним з ученнями про державу, тямущим в основах права, готовим на все заради благополуччя держави. Бог зберігає такому правителю спеціальне місце на небі.

[Цицерон](#), виходячи з постулату «під дію законів підпадають всі», розробив проекти законів про релігію і про магістрати, які збагатили теорію державного управління. У них детально визначено повноваження державної буржуазії, міру її влади і міру покірності громадян. Він заклав правові засади міжнародного політичного спілкування, міжнародного права, сформулював принципи гуманного поводження з полоненими, необхідності дотримання міжнародних зобов'язань, поділу воєн на справедливі й несправедливі.

Після краху Римської республіки, з початком нової ери, популярними стали ідеї Сенеки (3—65 н. е.), [Епіктета](#) (50—140 н. е.), Марка Аврелія (121—180 н. е.) та інших римських стоїків, які в умовах посилення [авторитаризму](#), правового свавілля проповідували політичну пасивність, індивідуалізм, космополітизм, фаталізм.

На думку Сенеки, природна держава з природним правом — це всесвіт, що базується на божественному началі, а люди, «рідні один одному», «співтовариші по рабству», підпорядковуються світовим небесним законам.

[Епіктет](#) дотримувався християнського принципу «чого не бажаєш собі, не бажай іншим», засуджував рабство і багатство.

[Марк Аврелій](#) розглядав державу як конформістичне утворення з рівним для всіх законом, вважав найважливішою цінністю свободу підданих.

Неабиякий вплив на подальший розвиток світової політичної думки справили римські юристи I—III ст. н. е.: Сабін, Гай, Папініан, Ульпіан, Модестин, Павло та ін. Вони підняли [розуміння права](#) і закону на емпірико-теоретичний, логіко-понятійний, [концептуальний](#) рівні, а політичні доктрини ввели в правовий контекст. Справедливість (юстицію) тлумачили як «волю віддавати кожному своє право». Значно вплинула на подальші політичні процеси і політичну теорію здійснена римськими юристами кодифікація імператорських конституцій, яких було кілька тисяч. Та найціннішою політико-правовою пам'яткою став Корпус юрис цивіліс — «Зведення Юстиніана» (VI ст.). [Саме](#) воно виявилось наймогутнішим джерелом багатого запозичення засад римського права більшістю європейських країн, що відчутно вплинуло на еволюцію політичної думки та політичне життя.

3. Політичні ідеї та вчення періоду Раннього [Християнства](#) та Середньовіччя.

З I тисячоліття н.е. суспільно-політична думка на Сході й на Заході розвивалася переважно завдяки старанням представників богослов'я. Адже з економічним, політичним, моральним, інтелектуальним занепадом Греції та Риму земна держава поставала як втілення зла, беззаконня, несправедливості, терору, експлуатації, розбещеності. Така політична [реальність](#) створила сприятливі умови для бурхливого розвитку християнства. Згідно з його ученням, людина — вершина творіння Бога, носій образу і подоби Божої, духовно-тілесна істота, що об'єднує [матеріальне](#) і духовне начала, вічна, безсмертна, раціональна, наділена даром творчості, вільна як перед Богом, так і перед дияволом. Вона [відповідає](#) за лад у світі та в самій собі. Але гріхопадіння Адама і Єви, гріхи їх нащадків порушили первісну богоподібність, невинність, і людина стала носієм гріховності. Першим переможцем гріховної сили став [Ісус Христос](#), який приніс нове вчення, взяв на себе гріхи світу і врятував людство. Однак [страждання у християнстві](#) — не самоціль, а сила в боротьбі зі злом у собі та навколо себе. Призначення людини — не аскетичність, а самовдосконалення, законопослушність, виконання Божих заповідей і

покірність церкви. [Християнство](#) виходило з ідеї свободи і рівності людей, закликало до вияву доброї волі, взаємного прощення, любові й справедливості незалежно від звань, станів, титулів, багатства і віку.

Якщо протягом перших трьох століть [римські імператори](#) нещадно нищили прихильників та послідовників християнства, то у 313 р., за царя Константина Великого, воно було проголошено пануючою [релігією](#) в імперії.

Хоча римські імператори вважали себе намісниками Бога на землі, необмеженими ніякими законами, церква все більше прагнула утвердити в суспільному житті зверхність духовної влади над світською. Єпископ Аврелій [Августин](#) (354—430) у праці «Про град Божий» виступав за верховенство церкви в політичному житті. Держава, на його думку, — сукупність людей, об'єднаних суспільними зв'язками, її зусилля повинні спрямовуватися не лише на задоволення земних потреб, а й на нищення ворогів церкви, запобігання злочинів проти Бога. Надмірне насильство небажане, але необхідне; рабство суперечить природі людини, але встановлене Богом як покарання за гріхи; [свобода волі](#) приємна, але виражається лише в схильності індивіда до порочних дій; [державна влада](#) нічим не відрізняється від зграї [розбійників](#), але політичну опозицію треба рішуче викоринювати.

Виправданням феодального устрою, що виявилось у формулі «церква — [сонце](#), держава — місяць», позначені суспільно-політичні теорії схоластів, які вважали, що людина взагалі (як родове узагальнення) не існує, реальними є лише окремі особи.

Англієць [Ансельм Кентерберійський](#) (IX ст.) — батько схоластики — використовуючи постулати логіки, доводив необхідність втілення Бога в людині. Француз Іоанн Солсберійський (XII ст.) високо оцінював роль римського права у вихованні людини, виправдовував тираноборство. Італієць Йоахим Флорський (XII ст.) засуджував насильство, яке назавжди перемаже дух свободи, любові й миру. Німець [Альберт Великий](#) (XIII ст.) понад усе ставив [совість](#) людини, завдяки якій вона втілює універсальні принципи моральної поведінки.

Найпомітніша постать цього періоду — [Фома Аквінський](#) (1224—1274), домініканський теолог, автор праць «Сума проти язичників» та «Сума теології». [Особистість](#) він розглядає як найвище з творинь розумної природи. Якщо [інтелект](#) у Богові — сутність, то інтелект у людини — потенція сутності. Заперечуючи [августиніанство](#) (пріоритет інтуїції), залишаючись на позиціях релігійного догматизму, звертався до розуму, здорового глузду людини. Водночас поділяв людей на вищий клас — правителів, середній — воїнів, суддів, чиновників, вчених, священиків і дворян, нижчий — найманців, ремісників, «брудний люд». [Природні](#) закони, які водночас визначають і [моральні](#) норми, на його думку, поступаються і підпорядковуються законам вічним, божественному розуму, але не [суперечать](#) йому. Людські закони (право народів і позитивне право) можуть розходитись з природними, а божественні, відображені у Священному Писанні, виправляють недосконалість людських законів. Мета державної влади — забезпечити благо суспільної істоти — людини. Ідеал [форми державного правління](#) — влада одного (монархія). [Фома](#) Аквінський обґрунтовує право народу на скинення тирана, який порушує принципи справедливості. Церква має панувати над громадянським суспільством, духовна влада — над світською. [Сретики](#) підлягають смертній карі, а монахи-домініканці перетворюються на «псів Господа». Аквінський теоретично обґрунтував необхідність інквізиції і розробив вчення про Індульгенції.

Традиції класичної схоластики продовжували згодом монах-францисканець [Вільям Оккам](#) (1285—1349), французький схоласт Жан Бурідан (1300—1358).

Провісником свободи совісті й права народу на законодавчу владу став у XIV ст. італійський мислитель Марсилій Падуанський (1280—1343), який вважав, що Євангеліє — не закон, а вчення, і тому щодо віри не може бути примусу, вона — справа совісті людини. Він першим у [середньовічній](#) політичній думці чітко розрізняв законодавчу і виконавчу влади, розвинув ідею суспільного [договору](#), народного суверенітету. Водночас

був прихильником станової монархії, поділу суспільства на дві станові категорії: управляча категорія — духовенство, адміністрація і військові, до компетенції якої належать керівні суспільні функції;

їпідлегла категорія — землероби, ремісники і торгівці, які повинні турбуватися лише про особисті інтереси.

Державний організм, на погляд Марсилія, складається з двох частин: фізичної, до якої належать люди, та нематеріальної — законів, що тяжіють над суспільством. Римський папа не може претендувати на світську владу.

Новими рисами збагатив політичну ідеологію чеський мислитель [Ян Гус](#) (1371—1415), який виступав проти привілеїв священнослужителів.

У XVI ст. з початком занепаду [феодалізму](#) нав'язаний [схоластикою аскетизм](#) став поступатися культові людини, її інтересів і потреб, а божественне — природному, людському. Гуманізм тоді ще не був масовим, здебільшого він мав прихильників серед мешканців міст, представників інтелігенції, які в паростках нового ладу вбачали силу, здатну звільнити людину від [середньовічного аскетизму](#). Нова епоха, що увійшла в історію під назвою [Відродження](#) (Ренесансу), символізувала передусім відродження і широке використання досягнень античної цивілізації.

Гуманісти-італійці слідом за Франческо Петраркою (1304—1374) засуджували політичний аскетизм, захищали ідею всебічного розвитку особистості, заперечували тиранію.

Леонардо Бруні створює теорію республіканізму — найсправедливішого, на його думку, устрою суспільства, що є найголовнішою умовою реалізації свободи волі як свободи особистості. У XV ст. політичну ідеологію раннього гуманізму розвивають інші італійські мислителі, поглиблюючи поняття свободи особистості як громадянської свободи, як політичного права обирати і бути обраним до владних структур, як рівність громадян перед законом, як визнання необхідності існування [представницьких](#) органів, виконавчої системи й авторитетного суду.

Найвагоміший внесок у політичну думку зробив італієць [Нікколо Макіавеллі](#) (1469—1527), який у трактатах «Государ», «Міркування на I декаду Тита Лівія» протиставив теологічному розумінню державної влади юридичний [світогляд](#). Вважаючи силу основою права, визначаючи поняття «держава» як загальний політичний стан суспільства, [Макіавеллі](#) стверджував, що людина втілює в собі злобність, агресивність, властолюбство, жадобу, брехливість, боязливість, малодушність, невдячність, зрадництво, лицемірство, ненависть, нестриманість тощо. Необхідність приборкання цих її рис і покликала до життя державу. Відстоюючи пріоритет світської влади, гостро критикував духовенство, а [дворянство](#) закликав знищити зовсім. Його ідеал державного устрою — сильна, жорстко централізована республіка, де владарюють представники народу, молоді буржуазії та виборний [глава держави](#), який, враховуючи негативні якості людини, повинен бути «лисом, щоб бачити гадів, і левом, щоб нищити вовків». Для об'єднання суспільства правитель може використовувати будь-які засоби («мета виправдовує засоби»), навіть аморальність, нечесність, жорстокість, устрашіння, [демагогію](#), наклепи, підступність, хитрість, віроломство тощо. Лише тоді республіка буде могутньою, виправдає своє призначення, коли правитель, відкинувши закони й принципи моралі, [встановить](#) правову авторитарну диктатуру «великого перетворювача». Держава, на думку Макіавеллі, — вищий вияв людського духу, а служіння державі — зміст, мета і щастя людини.

Сповідуючи і деякі гуманістичні ідеї, він неодноразово вказував на полярність інтересів бідних і багатих, висловлювався про справедливий і досконалий [державний устрій](#), який повинен забезпечити політичну свободу людині, [демократичне](#) міське [самоврядування](#). Мрія Макіавеллі — сильна республіка, яка гарантує своїм громадянам не лише розквіт свободи, а й рівність, привілеї, пом'якшення майнових відмінностей. Лише свобода і рівність, на його думку, здатні розвивати [здібності](#) особистості, втілювати у ній любов до загального блага і громадянські чесноти.

Ідеї всезагальної рівності людей, примітивного зрівняльного комунізму, усупільнення майна, ліквідації приватної власності захищали ідеолог селянських мас у Німеччині Томас Мюнцер (1493—1525) і німецькі анабаптисти. Вимоги свободи мислення, свободи переконання, свободи совісті, рівності мирян і духовенства розвивав знаменитий діяч Реформації в Німеччині, фундатор однієї з найвпливовіших течій у [протестантизмі](#) Мартін [Лютер](#) (1483—1546). При цьому він заперечував тезу про свободу волі, протиставляючи її власному гаслу про рабство волі. Жорстоко полемізував з ним засновник християнського гуманізму [Еразм Роттердамський](#) (1469—1536) у працях «Про свободу волі», «Похвала глупоті», «Заступник» та ін. Його ідеали — освічена і гуманна монархічна влада, [свобода духу](#), самоврядні міські громади, здоровий глузд, стриманість, миролюбність, простота. В Англії ідеї майнової рівності людей, скасування приватної власності як причини їх нерівності, урівняльного розподілу, заперечення багатства й експлуатації людини людиною, обов'язковості праці для всіх, виборності органів влади, віротерпимості, свободи совісті проповідував гуманіст і державний діяч [Томас Мор](#) (1478—1535). Аналогічні погляди на межі XVI—XVII ст. висловлював й італійський мислитель Томмазо [Кампанелла](#) (1568—1639).

У Франції після закінчення [Столітньої](#) війни на початку XVI ст. утвердився [абсолютизм](#), який нашоувхнувся на опір певної частини дворянства. А політична [ідеологія](#) французького суспільства розвивалася завдяки старанням переважно юристів. Один з них — засновник пуританства Жан Кальвін (1509—1564), який, систематизувавши вчення Лютера, запровадив нову форму церковної організації, а проголошену його попередником свободу совісті звів до рівня свободи від [католицизму](#). Послідовники Кальвіна у Франції — гугеноти — виступили як [опозиція](#) королю й католицькій церкві. Розпочалися [релігійні війни](#), під час яких народжувалася політична ідеологія кальвіністів — монархомахів (грецьк. monarches — єдиновладдя, mache — боротьба). Виходячи з ідеї народного суверенітету і договірною походження влади, вони обґрунтували право на опір народів тиранам, право міських магістратів на відсіч монарху-тирану. Одним з виразників таких поглядів у XVI ст. був правознавець Франциск Готман, який доводив, що з давніх-давен народ обирає і скидає своїх королів і саме йому належить верховна влада. Ідеї народного суверенітету, права народу на збройне повстання, несумісності тиранії з природною рівністю і природною [свободою](#) сповідувало багато тогочасних мислителів Франції.

[Доктрину](#) суверенітету використовували і для захисту королівського абсолютизму. Наприклад, видатний французький мислитель Жан Боден (1530—1596) вважав, що суспільство формується під впливом природного середовища, а держава — кровногосподарських союзів, тобто сімей. Сформував вчення про суверенітет, який не може бути «змішаним», бо належить або королю, або аристократії, або народу. Це вільна від підпорядкування законам влада над громадянами і підданими. Суверен-монарх не підлягає законам, які видає сам. Він зобов'язаний лише поважати божественні, [природні](#) закони, дотримуватись недоторканності приватної власності. Демократія для Бодена ненависна, але й тиранію він не приймав, визнаючи право народу на опір тиранові аж до його вбивства. Майнова нерівність людей таїть у собі загрозу державних переворотів, яким монарх-суверен повинен запобігати.

[Політична думка Нового часу](#)

За Нового часу сформувалися основні національні школи високорозвинутої політичної думки, вдосконалювалися актуальні й для сьогодення політичні ідеї.

Англійська політична думка найвищого злету сягнула у творчості філософа і природознавця Томаса Гоббса (1588—1679) — автора знаменитого «Левіафану» й одного з головних фундаторів класичного [лібералізму](#) Джона Локка (1632—1704). На думку Гоббса, людина — не суспільно-політична істота, а егоїстична тварина («людина людині вовк»). Рівна від природи, вона отримує «право на все», яке в умовах суцільного егоїзму, честолюбства перетворюється на «право ні на що», на війну всіх проти всіх. Для

формування стану «людина людині бог» виникає штучна інституція — держава, яка відбирає в індивідів природні права, окрім права на фізичне життя. Безмежні права держави зосереджуються в руках абсолютного монарха, а тому поділ влад на гілки неприпустимий, бо знову призведе до громадянської війни. Влада суверена-монарха не підлягає контролю, він — над законом. За Гоббсом, держава — це і є суспільство, а суспільство — і є держава, які підносяться над людиною.

[Локк](#) був виразником ліберально-конституційного (ліберально-демократичного) напряму англійської політичної думки. У праці «Два трактати про [державне](#) правління» він першим серед мислителів на концептуальному рівні в ланцюжку «особа — суспільство — держава» поставив на перше місце особу (потреби й інтереси людини), на друге — потреби й інтереси суспільства і лише на третє — потреби й інтереси держави. Цей підхід згодом був покладений в основу політичної доктрини класичного лібералізму.

Держава, за Локком, виникла не внаслідок «війни всіх проти всіх», а з первісного миру і злагоди серед рівних і вільних людей для забезпечення цих природних, невідчужуваних прав і захисту приватної власності. Люди, передавши державі права, не втрачають їх. Держава [оберігає](#) такі права. А найдосконалішою формою [державше](#) не абсолютна, а [конституційна](#) монархія. Гарантом запобігання в ній політичної сваволі щодо особи повинен бути поділ влад на законодавчу, виконавчу (в т. ч. і судову) та союзну (займається зовнішньою [політикою](#)). [Такий](#) поділ слід здійснювати на засадах і принципах верховенства закону, якому підпорядковуються всі, в т. ч. й законодавці.

Внаслідок [революційних](#) подій в Англії та [концептуальної](#) діяльності політичних мислителів з'явилися два нормативних акти, які справили неабиякий вплив на політичну думку — [Хабеас корпус акт](#) 1679 р. та [Більль](#) про права 1689 р. Разом з Великою хартією вольностей 1215 р. вони становили хоч і несистематизовану, але першу в світі юридичну конституцію держави і донині вважаються частинами сучасної неписаної Конституції Великобританії.

Вагомий внесок у [розвиток політичної думки](#) зробив французький правознавець, просвітник, один із засновників новітньої політичної науки Шарль Луї Монтеск'є (1689—1755). У своїх працях — «Персидські листи», «Роздуми про причини величі римлян і їх занепаду», «Про дух законів» — він наголошує, що головне завдання держави — забезпечити людині політичні [свободи](#) (можливість робити все, дозволене законами, і не робити того, що законами заборонено, бо тоді такої свободи не буде ні для кого), і громадянські свободи ([спокій](#) духу, [відчуття](#) громадянської безпеки, запобігання необгрунтованим приватним і публічним звинуваченням індивіда, гуманне [кримінальне законодавство](#), неухильне дотримання правил судочинства, недопущення деспотизму і зловживань з боку посадових осіб, суворе дотримання законів і непорушний режим законності).

Монтеск'є стверджував, що таке забезпечення політичних і громадянських свобод можливе лише за існування в державі незалежних одна від одної гілок влади — законодавчої, виконавчої та судової. Саме незалежність, а не розподіл функцій між ними, ставив Монтеск'є на перше місце, розуміючи, однак, що реально в політичному житті може йтися лише про незалежність суду. Але судову владу в державі не уособлює ніхто, і тому вона начебто позбавлена владних функцій. Для досягнення справжньої незалежності суддів Монтеск'є пропонує запровадити досвід Франції щодо купівлі-продажу суддівських посад, і «уособлення» цієї влади в присяжних (виборних народних представників, яких періодично скликають на спеціальні сесії). Незалежність законодавчої та виконавчої влади, за Монтеск'є, має відносний характер, бо насправді в системі стримувань та протигаг існує своєрідна «незалежна залежність», коли одна влада не дає змоги іншій зловживати своїми [функціями](#), що і є гарантією забезпечення прав і свобод громадян. Законодавчу владу, на його думку, має уособлювати двопалатний [парламент](#), який складався б з нижньої — народної палати, [депутати](#) до якої обиралися б на основі всезагального виборчого права всім населенням, і верхньої — аристократичної палати,

палати перів, члени якої призначаються з представників пануючих верств і передають посади своїм спадкоємцям. Такій моделі властиві відносна незалежність палат, розподіл їх функцій і стримування, позаяк обидві палати наділені правом призупинення або скасування рішень одна одної. Ухвалені [парламентом](#) закони обов'язкові для виконання виконавчою і судовою гілками влади, тобто законодавці мають пріоритет, але в тому разі, якщо самі підпорядковуються законам.

Найважливішою рисою виконавчої влади Монтеस्क'є вважав швидкість дій. А це можливо за умови, коли вона зосереджена в руках однієї особи — монарха. Для врівноваження законодавчої і виконавчої влади парламент перебирає на себе фінансові, військові й інші [управлінські](#) функції, одноособове вирішує, затверджувати чи не затверджувати конкретний нормативний акт. Монтеस्क'є припускає, що така система стримувань інколи паралізуватиме діяльність [парламенту](#) і короля. Але обставини все одно змусять їх шукати узгоджені рішення.

На його думку, над політичними і громадянськими [свободами](#) індивіда нависає загроза не тільки тоді, коли різні види влад узурпує один державний [орган](#) або особа, а й коли різні влади очолюють представники одного стану, однієї партії. Жодна з влад не повинна володіти повноваженнями скасовувати рішення перших двох, але кожна може призупинити ухвалу, яка суперечить законові. Іншими словами, гілки влади стосовно одна одної виконують ще й [контрольні](#) функції. Монтеस्क'є блискуче обґрунтував механізм [забезпечення прав і свобод людини](#) і громадянина, що інтегрувалися як з радикальними устремліннями молодого буржуазії, так і з консервативними прагненнями дворянства. Водночас він доводив, що скасування привілеїв панів, духовенства, дворянства, міщан призведе до деспотичної народної держави.

Монтеस्क'є обґрунтовано вважають засновником теорії правової держави, яку він розглядав з позиції географічної школи. Згідно з нею, найбільший вплив на правову систему конкретної країни («дух її законів») справляє [клімат](#). У південних широтах спекота знесилює людей, робить боязливими, лінивими, схильними до неволі, до невідповідного природним правам і здоровому глузду рабства, до сприйняття деспотичної влади, втрати власної свободи і незалежності. Тому тут необхідні суворі закони, які б змушували людей до продуктивної праці під страхом покарання. Крім того, сприятливе землеробство за теплого й вологого [клімату](#), родючого ґрунту паралізує волю громадян, які занурюються в індивідуальні справи, не прагнуть до більшої свободи. Народи, які мешкають у суворих північних умовах, як правило, загартовані в битвах за життя, у холоді й голоді, тяжкій праці. Вони войовничі, сміливі, роботящі, не схильні до рабства, наполегливо відстоюють свою [державну](#) незалежність, особисті права й свободи.

Окрім географічного середовища, на «дух законів» впливає густота населення, економічний рівень країни, віросповідання. Скажімо, мусульманство тяжіє до деспотії, [християнство](#) — до монархізму, католицтво — до необмеженої монархії, [протестантство](#) — до демократії. Ще відчутніше визначає «дух законів» форма політичного правління в державі («природа уряду»). Монтеस्क'є при цьому виокремлює три справедливі (правильні) форми держави — демократію, аристократію і монархію та одну несправедливу (неправильну) — деспотію. Прихильно він ставиться до Демократії, якій властиве [тяжіння](#) суспільства до чеснот і загального блага. Головним для аристократії мислитель вважає помірність (невибагливість), а монархії — честь. Всім їм притаманні відповідні правові системи: для демократії важливо законодавче закріпити рівність прав дітей при успадкуванні, заборонити накопичення багатств в одних руках; для аристократії — обмежити пишноти, щоб не викликати заздощів у бідних; для монархії — зберегти [власність](#), підтримати багате дворянство як силу і велич держави. Деспотія ж тримається на страху, свавіллі, закони їй не потрібні, бо деспот руйнує суспільство і спотворює природні [права людини](#). [Форма держави](#) визначає не лише «дух законів», а й характер зовнішньої політики: для республіки — мир і поміркованість, для монархії — войовничість. Неабияке значення

для держави має розмір її території: малій республіці загрожують завойовники; велика монархія здатна протистояти їм, але схильна до загнивання зсередини, до деспотизму. Тому невеликим [державам](#) доцільно об'єднуватись у федеративні утворення, де можна буде використати [переваги](#) малих і великих країн.

У політичній думці Нового часу особливе місце належить німецьким мислителям Іммануїлу Канту (1724—1804) і Георгу-Вільгельму-Фрідріху Гегелю (1770—1831). [Кант](#) у працях «Ідеї загальної історії з космополітичної точки зору», «До вічного миру», «Метафізичні начала вчення про право» та інших виклав основи німецької школи суспільного договору, природних прав людини, правової держави, нормативізму, громадянського суспільства, свободи особистості, співвідношення свободи, права і моралі, взаємовпливу моралі, права і держави, поділу влади, мистецтва політичного управління народом, зовнішньої політики. Пріоритетне місце в його політичному вченні посідає людина як істота емпірична (підпорядковується закону причинності й не може бути вільною) і як «річ у собі» (цілковито вільна і діє згідно з законами свободи, моралі). [Кант](#) формулює правила «категоричного імперативу» — морального закону: «Поводься так, щоб максима твоєї поведінки могла бути водночас і принципом усезагального законодавства».

За Кантом, людина може бути засобом тільки для досягнення відносної мети, а сама по собі є абсолютною метою, втіленням гідності, чистої свободи волі, волі в собі й для себе, незалежно від походження, становища в суспільстві; втіленням чеснот (вічних правил моралі), правил, однакових для всіх часів і народів. Мета людства — розвиток і здійснення свободи, громадянської рівності й справедливості, створення громадянського суспільства. Мета громадянського суспільства — щастя громадян, втілення принципу самоцінності кожної особистості. Мета

держави — торжество ідеї права. Держава має бути правовою, де влада належить суверенному народу, але політичних прав у ній позбавлені «пасивні» громадяни (жінки) слуги, наймані робітники, підмайстри, матроси та ід.). Право не залежить від суспільних відносин, має у своїй основі природний усезагальний закон свободи, що є моральним законом, який повинні поважати всі, підпорядковуючись моральному обов'язку. Якщо ж особа керується іншими мотивами або нормами, такі дії будуть не моральними, а легальними — підпорядкованими праву, яке поділяється на природне і позитивне, публічне і приватне.

і,- форми політичного правління Кант поділяє на деспотичні, автократичні, [аристократичні](#), [демократичні](#) та республіканські, віддаючи перевагу автократії — абсолютній монархії за наявності «короля з великим злетом душі, котрий вміє загнздувати себе справедливістю». Демократія — «дуже складна» форма політичного правління. Перехід від абсолютної до [конституційної](#) монархії бажаний, але тільки за мирного реформування і [дарування](#) народу основного закону монархом. [Поділ влади](#) на законодавчу, виконавчу і судову слід здійснювати на основі взаємодітримки і координації владних гілок, а не на основі стримувань і противаг. Мирне реформування державної влади має проводити [виконавча влада](#). Однак жодна з них не може бути власником, бо захопить все майно. Найголовніший обов'язок державної влади — охороняти приватну власність громадян.

У сфері міжнародної політики Кант обґрунтовував принципи дотримання [договорів](#), територіальної цілісності, невтручання у внутрішні справи інших держав, правомірності оборонних війн, недопустимості застосування жорстоких засобів ведення бойових дій, поведження з військовополоненими, шпигунства, таємних вбивств, пограбування мирного населення тощо. Визнаючи право народів на вічний мир, він висунув ідеї нейтралітету, обґрунтував право коаліцій, право гарантій у міжнародних відносинах. Його думки про всесвітнє громадянство, всесвітню федерацію незалежних і вільних держав і нині мають прихильників.

У науковому доробку Гегеля найбільше значення для історії політичної думки мають

праці «Філософія права», «Філософія історії», «Філософія духу», «Феноменологія духу», «Про виборчі реформи в Англії», «Звіт станового зібрання королівства Вюртемберг», «Компетенція Німеччини» та ін. Своє політичне вчення [Гегель](#) вибудовує за трьома аспектами діалектичного розвитку духу: суб'єктивний дух — об'єктивний дух — абсолютний дух; розглядає проблеми політики, права, держави, суспільства в площині об'єктивного духу, який аналізує з позиції духу абсолютного.

[Гегель](#), заперечуючи традиційні природно-правові схеми та [концепції суспільного договору](#), висунув власне бачення особистості, громадянського суспільства, держави, міжнародних політичних відносин. [Історія](#), за Гегелем, переслідує мету еволюції свободи особистості у громадянському суспільстві, внаслідок чого «світовий дух» починає уявляти себе абсолютно вільним, [історія](#) «стає прогресом» в усвідомленні свободи і поділяється на такі етапи: давньосхідний, коли народи знали, що свобода належить одному; давньогрецький і давноримський, коли народи знали, що свобода належить групі людей; сучасний німецький, коли народи знають, що свобода належить усім. Людство проходить ступінь розвитку, де його [природну](#) єдність втілює сім'я. Виникнення великої кількості сімей покликано до життя [громадянське суспільство](#). Найвищу природну єдність індивідів, що примирює і знімає всі суперечності, втілює держава. Народ, який не створив власної держави, є позаісторичною людністю. Необхідна передумова її виникнення — зародження «народного духу».

[Громадянське суспільство](#), на думку Гегеля, — це суспільство власників. До нього належать вільні індивіди, котрі взаємодіють між собою в [процесі](#) реалізації власних потреб та інтересів переважно в суспільно-економічній сфері. Громадянське суспільство поділяється на стани (корпорації), охоплює поліцію і судові установи. У ньому всі рівні юридичне, за національністю, віросповіданням, але нерівні від природи, у соціальних взаєминах, у настроях, думках, обдарованнях, знаннях тощо. Нерівними є [чоловік і жінка](#), тварина і рослина. Держава — вінець розвитку моральності. Як серцевина сім'ї та громадянського суспільства, вона передує їм, втілює їх єдність, знімає суперечності. Як найцінніший продукт об'єктивного духу, а не суспільного договору, держава синтезує суб'єктивне й об'єктивне в народному русі, стає носієм абсолютного духу і відповідає змістові абсолютної ідеї. Держава не може бути засобом служіння громадянам і суспільству, бо вона є засобом панування, найвищою з усіх цілей. Її авторитет має безумовний божественний характер. Держава займається сферою політичної діяльності; загальнообов'язковими, об'єктивними і раціональними законами та власними інституціями забезпечує реалізацію прав і свобод громадян. [Сутність держави](#) — суверенітет, поділений між монархом і народом. Саме суверенітет дає їй змогу безмежно панувати над собою і над громадянським суспільством. [Державна влада](#) поділяється на законодавчу (депутати представляють і захищають інтереси станів), виконавчу (здійснюється урядом) та правлячу (втілює єдність законодавчої і виконавчої влади в особі монарха, який спирається на закон і поважає права та свободи підданих). Значне місце Гегель відводив «зовнішньому державному праву», відкидав кантівську ідею «вічного миру», бо вів «розбещує націю», виправдовував війни, завдяки яким, на його думку, вирішують «суперечності суверенітетів», охороняють нації від «застоїв та загнивання». На цій підставі його вважають теоретиком німецької національної державності, апологетом пруського шовінізму, предтечею тоталітарних режимів ХХ ст., критикують за зверхнє ставлення до «нижчих» народів, у т. ч. слов'ян, тощо. Ідеї Гегеля справили значний вплив на Карла Маркса (1818—1883) і Фрідріха Енгельса (1820—1895) — німецьких політичних мислителів, основоположників однієї з найвпливовіших течій політичної думки в новітній історії людства — [марксизму](#).

Стрижневі політичні ідеї марксизму:

- істинне народовладдя можливе за скасування приватної власності на [основні засоби](#) виробництва, їх усупільнення та подолання всіх інших видів відчуження;
- досягнення в суспільстві повної соціальної справедливості, побудова його на

соціалістичних засадах можливі або мирними засобами, або шляхом збройного повстання народу;

- визначальними в політичному розвитку людства є матеріальне [виробництво](#), стан продуктивних сил і виробничих відносин, взаємодія базису і надбудови, соціальне буття, [класова боротьба](#) тощо;
- головною умовою перемоги революції та переходу до [соціалізму](#) є диктатура пролетаріату;
- [авангардом](#) робітничого класу має бути комуністична партія, мета якої — завоювання політичної влади;
- робітничий клас і його партія у своїй діяльності повинні керуватися гаслом «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!», тобто принципом пролетарського інтернаціоналізму; не може бути вільним народ, який пригнічує інші народи;
- державні й [правові відносини](#) можуть бути зрозумілими з [матеріальних](#) відносин, не закон — фундамент для суспільства, а суспільство — фундамент для закону;
- громадянське суспільство — це сама людина в її суспільних відносинах, воно складається не з окремих індивідів, а відображає сукупність зв'язків і відносин, у яких індивіди перебувають один щодо одного;
- держава — механізм [економічно](#) наймогутнішого класу, який панує і політичне, але вона не є силою, зовні нав'язаною суспільству, а продуктом суспільства на певній стадії розвитку і прагне стати над суспільством;
- право — возведена в закон [воля](#) правлячого класу, зміст якої визначається матеріальними умовами життя такого класу; [політична влада](#) — організоване насилля одного класу для пригнічення іншого;
- буржуазний конституціоналізм, буржуазний парламентаризм, буржуазне всезагальне [виборче право](#) — формальні, урізані, а часом і фіктивні, а тому непридатні для побудови нового суспільства;
- одне з головних завдань революції — зламати буржуазну державну машину й організувати її за типом Паризької комуни, поєднавши в одному органі функції законодавчої і виконавчої влади;
- пролетаріат не задовольняється рівністю перед законом, бо потребує рівності громадянської, економічної, але не дрібнобуржуазної «зрівнялівки»;
- центральне питання будь-якої революції — питання влади, [революція](#) є локомотивом історії, вищою формою класової боротьби і повинна бути перманентною, повстання — є [революційне](#) мистецтво, скидаючи будь-яку стару владу, [революціонери](#) не можуть спиратися на старі закони;
- творцем історії є народ, а не герої, видатні особистості;
- комуністична [суспільно-економічна формація](#) має дві фази — [соціалізм](#) і комунізм;
- у комуністичному суспільстві не буде приватної власності, експлуатації людини людиною, держава й право поступово відімруть, поступившись громадянському самоуправлінню, класи будуть знищені, згодом зникнуть національні відмінності, протилежність між розумовою та фізичною працею, містом і селом, [праця](#) стане першою потребою життя, запанує повна соціальна рівність і принцип «кожний — за [здібностями](#), кожному — за потребами», людство здійснить стрибок з царства необхідності до царства справжньої свободи, де вільний розвиток кожного стане умовою вільного розвитку всіх. Англійські та французькі мислителі й революціонери XVII—XVIII ст. справили величезний вплив на політичні погляди Бенджаміна [Франкліна](#) (1706—1790), Томаса Пейна (1737—1809), Джорджа Вашингтона (1732—1799), Джонса Адамса (1735—1826), Томаса Джефферсона (1743—1826), Джеймса Медісона (1751—1836), Олександра Гамільтона (1757—1804) та інших [американських](#) просвітників, багато з яких були ідейними натхненниками першої [американської](#) революції 1775—1783 рр., засновниками

США. Відчутним був і їх зворотний вплив на європейські процеси, зокрема на французьку революцію, завдяки участі у творенні видатних політичних документів — юридичних конституцій окремих штатів, Декларації незалежності 1776 р.. Статей конфедерації 1777 р., Конституції США 1787 р. та ін.

Республікансько-демократичну течію американської політичної думки представляли Б. Франклін, Т. Пейн і Т. Джефферсон, які сформувавши засади новітнього американського конституціоналізму, політичну доктрину незалежності північно-американських колоній, висловили розуміння процесу політичної історії, рішуче заперечували інститути рабовласництва й работоргівлі, обґрунтували американський конфедералізм і демократизм, своє бачення природних прав людини й суспільного договору, відстоювали принципи всенародного суверенітету, всезагального виборчого права, миролюбивої зовнішньої політики, пріоритету людини над громадянським суспільством, а громадянського суспільства — над державою, верховенства закону, правової держави, проголошували право народу на революцію. Саме Т. Джефферсон сформулював класичну ліберальну формулу прав людини, сформульовану Д. Локком, «життя, свобода і власність», замінив на «життя, свобода і право на щастя».

Деякі інші політичні погляди дотримувались американські федералісти — Дж. Адамс, Д. Медісон, О. Гамільтон та ін. Демократичну республіку вони розглядали як етап на шляху до встановлення конституційної монархії, обґрунтували доктрини політичного ізоляціонізму, не завжди з належною шанобою ставились до прав людини, віддаючи перевагу інтересам держави, проповідували ідеї цензового виборчого права. Але їх заслугою є боротьба зі становим поділом суспільства і становими привілеями, перенесення ідей Локка й Монтеск'є про поділ влад на американський ґрунт, розробка форм і методів політичного збалансування владних гілок, їх структури і компетенції, шляхів зміцнення центрального федерального уряду, принципів судочинства, захист інтересів і свобод великих підприємців, пошуки засобів політичного компромісу. Завдяки майстерному володінню цим мистецтвом американська традиція вважає батьком Конституції США Д. Медісона, який знаходив компромісні варіанти не лише у її формулюваннях, а й у процесі її ратифікації штатами.

Отже, політичні вчення Нового часу, підсумувавши попередні досягнення громадсько-політичної думки та всебічно висвітливши проблему примирення через політику держави й суспільства, заклали основи формування й розвитку новітньої політології.

4. Політична думка епохи Відродження.

У XVI ст. з початком занепаду феодалізму нав'язаний схоластикою аскетизм став поступатися культурі людини, її інтересів і потреб, а божественне — природному, людському. Гуманізм тоді ще не був масовим, здебільшого він мав прихильників серед мешканців міст, представників інтелігенції, які в паростках нового ладу вбачали силу, здатну звільнити людину від середньовічного аскетизму. Нова епоха, що увійшла в історію під назвою Відродження (Ренесансу), символізувала передусім відродження і широке використання досягнень античної цивілізації.

Гуманісти-італійці слідом за Франческо Петраркою (1304—1374) засуджували політичний аскетизм, захищали ідею всебічного розвитку особистості, заперечували тиранію.

Леонардо Бруні створює теорію республіканізму — найсправедливішого, на його думку, устрою суспільства, що є найголовнішою умовою реалізації свободи волі як свободи особистості. У XV ст. політичну ідеологію раннього гуманізму розвивають інші італійські мислителі, поглиблюючи поняття свободи особистості як громадянської свободи, як політичного права обирати і бути обраним до владних структур, як рівність громадян перед законом, як визнання необхідності існування представницьких органів, виконавчої системи й авторитетного суду.

Найвагоміший внесок у політичну думку зробив італієць Нікколо Макіавеллі (1469—1527), який у трактатах «Государ», «Міркування на I декаду Тіта Лівія» протиставив

теологічному розумінню державної влади юридичний світогляд. Вважаючи силу основою права, визначаючи поняття «держава» як загальний політичний стан суспільства, Макіавеллі стверджував, що людина втілює в собі злобність, агресивність, властолюбство, жадобу, брехливість, боязливість, малодушність, невдячність, зрадництво, лицемірство, ненависть, нестриманість тощо. Необхідність приборкання цих її рис і покликала до життя державу. Відстоюючи пріоритет світської влади, гостро критикував духовенство, а дворянство закликав знищити зовсім. Його ідеал державного устрою — сильна, жорстко централізована республіка, де владарюють представники народу, молоді буржуазії та виборний глава держави, який, враховуючи негативні якості людини, повинен бути «лисом, щоб бачити гадів, і левом, щоб нищити вовків». Для об'єднання суспільства правитель може використовувати будь-які засоби («мета виправдовує засоби»), навіть аморальність, нечесність, жорстокість, устрашіння, демагогію, наклепи, підступність, хитрість, віроломство тощо. Лише тоді республіка буде могутньою, виправдає своє призначення, коли правитель, відкинувши закони й принципи моралі, встановить правову авторитарну диктатуру «великого перетворювача». Держава, на думку Макіавеллі, — вищий вияв людського духу, а служіння державі — зміст, мета і щастя людини. Сповідуючи і деякі гуманістичні ідеї, він неодноразово вказував на полярність інтересів бідних і багатих, висловлювався про справедливий і досконалий державний устрій, який повинен забезпечити політичну свободу людині, демократичне міське самоврядування. Мрія Макіавеллі — сильна республіка, яка гарантує своїм громадянам не лише розквіт свободи, а й рівність, привілеї, пом'якшення майнових відмінностей. Лише свобода і рівність, на його думку, здатні розвивати здібності особистості, втілювати у ній любов до загального блага і громадянські чесноти.

Ідеї всезагальної рівності людей, примітивного зрівняльного комунізму, усупільнення майна, ліквідації приватної власності захищали ідеолог селянських мас у Німеччині Томас Мюнцер (1493—1525) і німецькі анабаптисти. Вимоги свободи мислення, свободи переконання, свободи совісті, рівності мирян і духовенства розвивав знаменитий діяч Реформації в Німеччині, фундатор однієї з найвпливовіших течій у протестантизмі Мартін Лютер (1483—1546). При цьому він заперечував тезу про свободу волі, протиставляючи її власному гаслу про рабство волі. Жорстко полемізував з ним засновник християнського гуманізму Еразм Роттердамський (1469—1536) у працях «Про свободу волі», «Похвала глупоті», «Заступник» та ін. Його ідеали — освічена і гуманна монархічна влада, свобода духу, самоврядні міські громади, здоровий глузд, стриманість, миролюбність, простота. В Англії ідеї майнової рівності людей, скасування приватної власності як причини їх нерівності, урівняльного розподілу, заперечення багатства й експлуатації людини людиною, обов'язковості праці для всіх, виборності органів влади, віротерпимості, свободи совісті проповідував гуманіст і державний діяч Томас Мор (1478—1535). Аналогічні погляди на межі XVI—XVII ст. висловлював й італійський мислитель Томмазо Кампанелла (1568—1639).

У Франції після закінчення Столітньої війни на початку XVI ст. утвердився абсолютизм, який наштовхнувся на опір певної частини дворянства. А політична ідеологія французького суспільства розвивалася завдяки старанням переважно юристів. Один з них — засновник пуританства Жан Кальвін (1509—1564), який, систематизувавши вчення Лютера, запровадив нову форму церковної організації, а проголошену його попередником свободу совісті звів до рівня свободи від католицизму. Послідовники Кальвіна у Франції — гугеноти — виступили як опозиція королю й католицькій церкві. Розпочалися релігійні війни, під час яких народжувалася політична ідеологія кальвіністів — монархомахів (грецьк. monarches — єдиновладдя, mache — боротьба). Виходячи з ідеї народного суверенітету і договірного походження влади, вони обґрунтували право на опір народів тиранам, право міських магістратів на відсіч монарху-тирану. Одним з виразників таких поглядів у XVI ст. був правознавець Франциск Готман, який доводив, що з давніх-давен народ обирає і скидає своїх королів і саме йому належить верховна влада. Ідеї народного

суверенітету, права народу на збройне повстання, несумісності тиранії з природною рівністю і природною свободою сповідувало багато тогочасних мислителів Франції. Доктрину суверенітету використовували і для захисту королівського абсолютизму. Наприклад, видатний французький мислитель Жан Боден (1530—1596) вважав, що суспільство формується під впливом природного середовища, а держава — кровногосподарських союзів, тобто сімей. Сформував вчення про суверенітет, який не може бути «змішаним», бо належить або королю, або аристократії, або народу. Це вільна від підпорядкування законам влада над громадянами і підданими. Суверен-монарх не підлягає законам, які видає сам. Він зобов'язаний лише поважати божественні, природні закони, дотримуватись недоторканності приватної власності. Демократія для Бодена ненависна, але й тиранію він не приймав, визнаючи право народу на опір тиранові аж до його вбивства. Майнова нерівність людей таїть у собі загрозу державних переворотів, яким монарх-суверен повинен запобігати.

5. Світська політична думка Нового часу

За Нового часу сформувалися основні національні школи високорозвинутої політичної думки, вдосконалювалися актуальні й для сьогодення політичні ідеї.

Англійська політична думка найвищого злету сягнула у творчості філософа і природознавця Томаса Гоббса (1588—1679) — автора знаменитого «Левіафану» й одного з головних фундаторів класичного лібералізму Джона Локка (1632—1704). На думку Гоббса, людина — не суспільно-політична істота, а егоїстична тварина («людина людині вовк»). Рівна від природи, вона отримує «право на все», яке в умовах суцільного егоїзму, честолюбства перетворюється на «право ні на що», на війну всіх проти всіх. Для формування стану «людина людині бог» виникає штучна інституція — держава, яка відбирає в індивідів природні права, окрім права на фізичне життя. Безмежні права держави зосереджуються в руках абсолютного монарха, а тому поділ влад на гілки неприпустимий, бо знову призведе до громадянської війни. Влада суверена-монарха не підлягає контролю, він — над законом. За Гоббсом, держава — це і є суспільство, а суспільство — і є держава, які підносяться над людиною.

[Локк](#) був виразником ліберально-конституційного (ліберально-демократичного) напрямку англійської політичної думки. У праці «Два трактати про державне правління» він першим серед мислителів на концептуальному рівні в ланцюжку «особа — суспільство — держава» поставив на перше місце особу (потреби й інтереси людини), на друге — потреби й інтереси суспільства і лише на третє — потреби й інтереси держави. Цей підхід згодом був покладений в основу політичної доктрини класичного лібералізму.

Держава, за Локком, виникла не внаслідок «війни всіх проти всіх», а з первісного миру і злагоди серед рівних і вільних людей для забезпечення цих природних, невідчужуваних прав і захисту приватної власності. Люди, передавши державі права, не втрачають їх. Держава оберігає такі права. А найдосконалішою формою держави не абсолютна, а конституційна монархія. Гарантом запобігання в ній політичної сваволі щодо особи повинен бути поділ влад на законодавчу, виконавчу (в т. ч. і судову) та союзну (займається зовнішньою політикою). Такий поділ слід здійснювати на засадах і принципах верховенства закону, якому підпорядковуються всі, в т. ч. й законодавці.

Внаслідок революційних подій в Англії та концептуальної діяльності політичних мислителів з'явилися два нормативних акти, які справили неабиякий вплив на політичну думку — Хабеас корпус акт 1679 р. та Білль про права 1689 р. Разом з Великою хартією вольностей 1215 р. вони становили хоч і несистематизовану, але першу в світі юридичну конституцію держави і донині вважаються частинами сучасної неписаної Конституції Великобританії.

Вагомий внесок у розвиток політичної думки зробив французький правознавець, просвітник, один із засновників новітньої політичної науки Шарль Луї Монтеск'є (1689—1755). У своїх працях — «Персидські листи», «Роздуми про причини величі римлян і їх

занепаду», «Про дух законів» — він наголошує, що головне завдання держави — забезпечити людині політичні свободи (можливість робити все, дозволене законами, і не робити того, що законами заборонено, бо тоді такої свободи не буде ні для кого), і громадянські свободи (спокій духу, відчуття громадянської безпеки, запобігання необгрунтованим приватним і публічним звинуваченням індивіда, гуманне [кримінальне](#) законодавство, неухильне дотримання правил судочинства, недопущення деспотизму і зловживань з боку посадових осіб, суворе дотримання законів і непорушний режим законності).

Монтеск'є стверджував, що таке забезпечення політичних і громадянських свобод можливе лише за існування в державі незалежних одна від одної гілок влади — законодавчої, виконавчої та судової. Саме незалежність, а не розподіл функцій між ними, ставив Монтеск'є на перше місце, розуміючи, однак, що реально в політичному житті може йтися лише про незалежність суду. Але судову владу в державі не уособлює ніхто, і тому вона начебто позбавлена владних функцій. Для досягнення справжньої незалежності суддів Монтеск'є пропонує запровадити досвід Франції щодо купівлі-продажу суддівських посад, і «уособлення» цієї влади в присяжних (виборних народних представників, яких періодично скликають на спеціальні сесії). Незалежність законодавчої та виконавчої влади, за Монтеск'є, має відносний характер, бо насправді в системі стримувань та противаг існує своєрідна «незалежна залежність», коли одна влада не дає змоги іншій зловживати своїми функціями, що і є гарантією забезпечення прав і свобод громадян. Законодавчу владу, на його думку, має уособлювати двопалатний парламент, який складався б з нижньої — народної палати, депутати до якої обиралися б на основі всезагального виборчого права всім населенням, і верхньої — аристократичної палати, палати перів, члени якої призначаються з представників пануючих верств і передають посади своїм спадкоємцям. Такій моделі властиві відносна незалежність палат, розподіл їх функцій і стримування, позаяк обидві палати наділені правом призупинення або скасування рішень одна одної. Ухвалені парламентом закони обов'язкові для виконання виконавчою і судовою гілками влади, тобто законодавці мають пріоритет, але в тому разі, якщо самі підпорядковуються законам.

Найважливішою рисою виконавчої влади Монтеск'є вважав швидкість дій. А це можливо за умови, коли вона зосереджена в руках однієї особи — монарха. Для врівноваження законодавчої і виконавчої влади парламент перебирає на себе фінансові, військові й інші управлінські функції, одноособове вирішує, затверджувати чи не затверджувати конкретний нормативний акт. Монтеск'є припускає, що така система стримувань інколи паралізовуватиме діяльність парламенту і короля. Але обставини все одно змусять їх шукати узгоджені рішення.

На його думку, над політичними і громадянськими свободами індивіда нависає загроза не тільки тоді, коли різні види влад узурпує один державний орган або особа, а й коли різні влади очолюють представники одного стану, однієї партії. Жодна з влад не повинна володіти повноваженнями скасовувати рішення перших двох, але кожна може призупинити ухвалу, яка суперечить законові. Іншими словами, гілки влади стосовно одна одної виконують ще й контрольні функції. Монтеск'є блискуче обгрунтував механізм забезпечення прав і свобод людини і громадянина, що інтегрувалися як з радикальними устремліннями молодшої буржуазії, так і з консервативними прагненнями дворянства. Водночас він доводив, що скасування привілеїв панів, духовенства, дворянства, міщан призведе до деспотичної народної держави.

Монтеск'є обгрунтовано вважають засновником теорії правової держави, яку він розглядав з позиції географічної школи. Згідно з нею, найбільший вплив на правову систему конкретної країни («дух її законів») справляє клімат. У південних широтах спекота знесилює людей, робить боязливими, лінивими, схильними до неволі, до невідповідного природним правам і здоровому глузду рабства, до сприйняття деспотичної влади, втрати власної свободи і незалежності. Тому тут необхідні суворі закони, які б змушували людей

до продуктивної праці під страхом покарання. Крім того, сприятливе землеробство за теплого й вологого клімату, родючого ґрунту паралізує волю громадян, які занурюються в індивідуальні справи, не прагнуть до більшої свободи. Народи, які мешкають у суворих північних умовах, як правило, загартовані в битвах за життя, у холоді й голоді, тяжкій праці. Вони войовничі, сміливі, роботящі, не схильні до рабства, наполегливо відстоюють свою державну незалежність, особисті права й свободи.

Окрім географічного середовища, на «дух законів» впливає густина населення, економічний рівень країни, віросповідання. Скажімо, мусульманство тяжіє до деспотії, християнство — до монархізму, католицизм — до необмеженої монархії, протестантизм — до демократії. Ще відчутніше визначає «дух законів» форма політичного правління в державі («природа уряду»). Монтеск'є при цьому виокремлює три справедливі (правильні) форми держави — демократію, аристократію і монархію та одну несправедливу (неправильну) — деспотію. Прихильно він ставиться до Демократії, якій властиве тяжіння суспільства до чеснот і загального блага. Головним для аристократії мислитель вважає помірність (невибагливість), а монархії — честь. Всім їм притаманні відповідні правові системи: для демократії важливо законодавче закріпити рівність прав дітей при успадкуванні, заборонити накопичення багатств в одних руках; для аристократії — обмежити пишноти, щоб не викликати заздрощів у бідних; для монархії — зберегти власність, підтримати багате дворянство як силу і велич держави. Деспотія ж тримається на страху, свавіллі, закони їй не потрібні, бо деспот руйнує суспільство і спотворює природні права людини. Форма держави визначає не лише «дух законів», а й характер зовнішньої політики:

для республіки — мир і поміркованість,

для монархії — войовничість.

Неабияке значення для держави має розмір її території: малій республіці загрожують завойовники; велика монархія здатна протистояти їм, але схильна до загнивання зсередини, до деспотизму. Тому невеликим державам доцільно об'єднуватись у федеративні утворення, де можна буде використати переваги малих і великих країн. У політичній думці Нового часу особливе місце належить німецьким мислителям Іммануїлу Канту (1724—1804) і Георгу-Вільгельму-Фрідріху Гегелю (1770—1831). Кант у працях «Ідеї загальної історії з космополітичної точки зору», «До вічного миру», «Метафізичні начала вчення про право» та інших виклав основи німецької школи суспільного договору, природних прав людини, правової держави, нормативізму, громадянського суспільства, свободи особистості, співвідношення свободи, права і моралі, взаємовпливу моралі, права і держави, поділу влади, мистецтва політичного управління народом, зовнішньої політики. Пріоритетне місце в його політичному вченні посідає людина як істота емпірична (підпорядковується закону причинності й не може бути вільною) і як «річ у собі» (цілковито вільна і діє згідно з законами свободи, моралі). Кант формулює правила «категоричного імперативу» — морального закону: «Поводься так, щоб максима твоєї поведінки могла бути водночас і принципом усезагального законодавства».

За Кантом, людина може бути засобом тільки для досягнення відносної мети, а сама по собі є абсолютною метою, втіленням гідності, чистої свободи волі, волі в собі й для себе, незалежно від походження, становища в суспільстві; втіленням чеснот (вічних правил моралі), правил, однакових для всіх часів і народів. Мета людства — розвиток і здійснення свободи, громадянської рівності й справедливості, створення громадянського суспільства. — щастя громадян, втілення принципу самоцінності кожної особистості. Мета держави — торжество ідеї права. Держава має бути правовою, де влада належить суверенному народу, але політичних прав у ній позбавлені «пасивні» громадяни (жінки) слуги, наймані робітники, підмайстри, матроси та ід.). Право не залежить від суспільних відносин, має у своїй основі природний усезагальний закон свободи, що є моральним законом, який повинні поважати всі, підпорядковуючись моральному обов'язку. Якщо ж

особа керується іншими мотивами або нормами, такі дії будуть не моральними, а легальними — підпорядкованими праву, яке поділяється на природне і позитивне, публічне і приватне.

Форми політичного правління Кант поділяє на деспотичні, автократичні, аристократичні, демократичні та республіканські, віддаючи перевагу автократії — абсолютній монархії за наявності «короля з великим злетом душі, котрий вміє загнуждувати себе справедливістю». Демократія — «дуже складна» форма політичного правління. Перехід від абсолютної до конституційної монархії бажаний, але тільки за мирного реформування і дарування народу основного закону монархом. Поділ влади на законодавчу, виконавчу і судову слід здійснювати на основі вза-ємопідтримки і координації владних гілок, а не на основі стримувань і противаг. Мирне реформування державної влади має проводити виконавча влада. Однак жодна з них не може бути власником, бо захопить все майно. Найголовніший обов'язок державної влади — охороняти приватну власність громадян. У сфері міжнародної політики Кант обґрунтовував принципи дотримання договорів, територіальної цілісності, невтручання у внутрішні справи інших держав, правомірності оборонних війн, недопустимості застосування жорстоких засобів ведення бойових дій, поводження з військовополоненими, шпигунства, таємних вбивств, пограбування мирного населення тощо. Визнаючи право народів на вічний мир, він висунув ідею нейтралітету, обґрунтував право коаліцій, право гарантій у міжнародних відносинах. Його думки про всесвітнє громадянство, всесвітню федерацію незалежних і вільних держав і нині мають прихильників.

У науковому доробку Гегеля найбільше значення для історії політичної думки мають праці «Філософія права», «Філософія історії», «Філософія духу», «Феноменологія духу», «Про виборчі реформи в Англії», «Звіт станового зібрання королівства Вюртемберг», «Компетенція Німеччини» та ін. Своє політичне вчення Гегель вибудовує за трьома аспектами діалектичного розвитку духу: суб'єктивний дух — об'єктивний дух — абсолютний дух; розглядає проблеми політики, права, держави, суспільства в площині об'єктивного духу, який аналізує з позиції духу абсолютного.

Гегель, заперечуючи традиційні природно-правові схеми та концепції суспільного договору, висунув власне бачення особистості, громадянського суспільства, держави, міжнародних політичних відносин. Історія, за Гегелем, переслідує мету еволюції свободи особистості у громадянському суспільстві, внаслідок чого «світовий дух» починає уявляти себе абсолютно вільним, історія «стає прогресом» в усвідомленні свободи і поділяється на такі етапи: давньосхідний, коли народи знали, що свобода належить одному; давньогрецький і давноримський, коли народи знали, що свобода належить групі людей; сучасний німецький, коли народи знають, що свобода належить усім. Людство проходить ступінь розвитку, де його природну єдність втілює сім'я. Виникнення великої кількості сімей покликано до життя громадянське суспільство. Найвищу природну єдність індивідів, що примирює і знімає всі суперечності, втілює держава. Народ, який не створив власної держави, є позаісторичною людністю. Необхідна передумова її виникнення — зародження «народного духу».

Громадянське суспільство, на думку Гегеля, — це суспільство власників. До нього належать вільні індивіди, котрі взаємодіють між собою в процесі реалізації власних потреб та інтересів переважно в суспільно-економічній сфері. Громадянське суспільство поділяється на стани (корпорації), охоплює поліцію і судові установи. У ньому всі рівні юридичне, за національністю, віросповіданням, але нерівні від природи, у соціальних взаєминах, у настроях, думках, обдарованнях, знаннях тощо. Нерівними є чоловік і жінка, тварина і рослина. Держава — вінець розвитку моральності. Як серцевина сім'ї та громадянського суспільства, вона передує їм, втілює їх єдність, знімає суперечності. Як найцінніший продукт об'єктивного духу, а не суспільного договору, держава синтезує суб'єктивне й об'єктивне в народному русі, стає носієм абсолютного духу і відповідає змістові абсолютної ідеї. Держава не може бути засобом служіння громадянам і

суспільству, бо вона є засобом панування, найвищою з усіх цілей. Її авторитет має безумовний божественний характер. Держава займається сферою політичної діяльності; загальнообов'язковими, об'єктивними і раціональними законами та власними інституціями забезпечує реалізацію прав і свобод громадян. Сутність держави — суверенітет, поділений між монархом і народом. Саме суверенітет дає їй змогу безмежно панувати над собою і над громадянським суспільством. [Державна](#) влада поділяється на законодавчу (депутати представляють і захищають інтереси станів), виконавчу (здійснюється урядом) та правлячу (втілює єдність законодавчої і виконавчої влади в особі монарха, який спирається на закон і поважає права та свободи підданих). Значне місце Гегель відводив «зовнішньому державному праву», відкидав кантівську ідею «вічного миру», бо вів «розбещує націю», виправдовував війни, завдяки яким, на його думку, вирішують «суперечності суверенітетів», охороняють нації від «застоїв та загнивання». На цій підставі його вважають теоретиком німецької національної державності, апологетом пруського шовінізму, предтечею тоталітарних режимів ХХ ст., критикують за зверхнє ставлення до «нижчих» народів, у т. ч. слов'ян, тощо. Ідеї Гегеля справили значний вплив на Карла Маркса (1818—1883) і Фрідріха Енгельса (1820—1895) — німецьких політичних мислителів, основоположників однієї з найвпливовіших течій політичної думки в новітній історії людства — марксизму.

Стрижневі політичні ідеї марксизму:

- ï істинне народовладдя можливе за скасування приватної власності на основні засоби виробництва, їх усупільнення та подолання всіх інших видів відчуження;
- ï досягнення в суспільстві повної соціальної справедливості, побудова його на соціалістичних засадах можливі або мирними засобами, або шляхом збройного повстання народу;
- ï визначальними в політичному розвитку людства є матеріальне виробництво, стан продуктивних сил і виробничих відносин, взаємодія базису і надбудови, соціальне буття, класова боротьба тощо;
- ï головною умовою перемоги революції та переходу до соціалізму є диктатура пролетаріату;
- ï авангардом робітничого класу має бути комуністична партія, мета якої — завоювання політичної влади;
- ï робітничий клас і його партія у своїй діяльності повинні керуватися гаслом «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!», тобто принципом пролетарського інтернаціоналізму; не може бути вільним народ, який пригнічує інші народи;
- ï державні й правові відносини можуть бути зрозумілими з матеріальних відносин, не закон — фундамент для суспільства, а суспільство — фундамент для закону;
- ï громадянське суспільство — це сама людина в її суспільних відносинах, воно складається не з окремих індивідів, а відображає сукупність зв'язків і відносин, у яких індивіди перебувають один щодо одного;
- § держава — механізм економічно наймогутнішого класу, який панує і політичне, але вона не є силою, зовні нав'язаною суспільству, а продуктом суспільства на певній стадії розвитку і прагне стати над суспільством; право — возведена в закон воля правлячого класу, зміст якої визначається матеріальними умовами життя такого класу;
- § політична влада — організоване насилля одного класу для пригнічення іншого;
- ï буржуазний конституціоналізм, буржуазний парламентаризм, буржуазне все-загальне виборче право — формальні, урізані, а часом і фіктивні, а тому непридатні для побудови нового суспільства;
- ï одне з головних завдань революції — зламати буржуазну державну машину й організувати її за типом Паризької комуни, поєднавши в одному органі функції законодавчої і виконавчої влади;
- ï пролетаріат не задовольняється рівністю перед законом, бо потребує рівності громадянської, економічної, але не дрібнобуржуазної «зрівнялівки»;

ї центральне питання будь-якої революції — питання влади, революція є локомотивом історії, вищою формою класової боротьби і повинна бути перманентною, повстання — є революційне мистецтво, скидаючи будь-яку стару владу, революціонери не можуть спиратися на старі закони;

ї творцем історії є народ, а не герої, видатні особистості;

ї комуністична суспільно-економічна формація має дві фази — [соціалізм](#) і комунізм;

ї у комуністичному суспільстві не буде приватної власності, експлуатації людини людиною, держава й право поступово відімруть, поступившись громадянському самоуправлінню, класи будуть знищені, згодом зникнуть національні відмінності, протилежність між розумовою та фізичною працею, містом і селом, [праця](#) стане першою потребою життя, запанує повна соціальна рівність і принцип «кожний — за здібностями, кожному — за потребами», людство здійснить стрибок з царства необхідності до царства справжньої свободи, де вільний розвиток кожного стане умовою вільного розвитку всіх.

Англійські та французькі мислителі й революціонери XVII—XVIII ст. справили величезний вплив на політичні погляди Бенджаміна Франкліна (1706—1790), Томаса Пейна (1737—1809), Джорджа Вашингтона (1732—1799), Джонса Адамса (1735—1826), Томаса Джефферсона (1743—1826), Джеймса Медісона (1751—1836), Олександра Гамільтона (1757—1804) та інших американських просвітників, багато з яких були ідейними натхненниками першої американської революції 1775—1783 рр., засновниками США. Відчутним був і їх зворотний вплив на європейські процеси, зокрема на французьку революцію, завдяки участі у творенні видатних політичних документів — юридичних конституцій окремих штатів, Декларації незалежності 1776 р.. Статей конфедерації 1777 р., Конституції США 1787 р. та ін.

Республікансько-демократичну течію американської політичної думки представляли Б. Франклін, Т. Пейн і Т. Джефферсон, які сформувавши засади новітнього американського конституціоналізму, політичну доктрину незалежності північно-американських колоній, висловили розуміння процесу політичної історії, рішуче заперечували інститути рабовласництва й работоргівлі, обґрунтували американський конфедералізм і демократизм, своє бачення природних прав людини й суспільного договору, відстоювали принципи всенародного суверенітету, всезагального виборчого права, миролюбивої зовнішньої політики, пріоритету людини над громадянським суспільством, а громадянського суспільства — над державою, верховенства закону, правової держави, проголошували право народу на революцію. Саме Т. Джефферсон сформулював класичну ліберальну формулу прав людини, сформульовану Д. Локком, «життя, свобода і власність», замінив на «життя, свобода і право на щастя».

Деякі інші політичні погляди дотримувались [американські](#) федералісти — Дж. Адамс, Д. Медісон, О. Гамільтон та ін. Демократичну республіку вони розглядали як етап на шляху до встановлення конституційної монархії, обґрунтували доктрини політичного ізоляціонізму, не завжди з належною шаную ставились до прав людини, віддаючи перевагу інтересам держави, проповідували ідеї цензового виборчого права. Але їх заслугою є боротьба зі становим поділом суспільства і становими привілеями, перенесення ідей Локка й Монтеस्क'є про поділ влад на американський ґрунт, розробка форм і методів політичного збалансування владних гілок, їх структури і компетенції, шляхів зміцнення центрального федерального уряду, принципів судочинства, захист інтересів і свобод великих підприємців, пошуки засобів політичного компромісу. Завдяки майстерному володінню цим мистецтвом американська традиція вважає батьком Конституції США Д. Медісона, який знаходив компромісні варіанти не лише у її формулюваннях, а й у процесі її ратифікації штатами.

Отже, політичні вчення Нового часу, підсумувавши попередні досягнення громадсько-політичної думки та всебічно висвітливши проблему примирення через політику держави й суспільства, заклали основи формування й розвитку новітньої політології.

6. Утвердження політології як науки протягом ХХ ст.

Політологія як наука виникла в другій половині ХІХ ст. Відтоді вона розвивалася і вдосконалювалася, залучаючи до свого арсеналу набуток європейського та американського напрямів, досвід національних політологічних шкіл. Проблеми, які на сучасному етапі вона досліджує, тісно пов'язані з політичним життям різних суспільств і людської цивілізації загалом. До них насамперед належать політична **теорія**, політичні інститути, політичні партії, **громадська думка**, **міжнародні відносини**. На сучасному етапі розвитку людства **політологія** виступає важливою складовою загальногуманітарного знання.

Дослідження реалій, тенденцій політичного життя від найдавніших часів до середини ХІХ ст., а також відносна самостійність предмета політико-дослідницьких теорій і вчень виокремили політологію як самостійну науку. Деякі вчені, переважно європейські, початком політології як науки вважають створення в першій половині ХІХ ст. правової школи в Німеччині. Американські, дехто з європейських датують її виникнення 1857 р., коли Френсіс Лейбер започаткував у Колумбійському університеті курс лекцій з політичної теорії, прислужившись відкриттю в 1880 р. при цьому університеті вищої школи політичної науки. Ще одна група вчених вважає часом зародження політології злам ХІХ—ХХ ст., коли термін «політична наука» набув поширення й одержав визнання в Європі. На початку ХХ ст. **процес** формування політології як науки в основному завершився. У 1903 р. було створено **Американську** асоціацію політичних наук, а в 1949 р. під егідою **ЮНЕСКО** — Міжнародну асоціацію політичної науки.

Процес формування сучасної західної політології в різних **країнах** був неоднаковим. Різними були й соціально-історична **ситуація**, наукові основи розвитку, а звідси — неоднакова роль національних шкіл політичної науки у становленні сучасної політології. Якщо наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. **політологія** успішно утверджувалась і в Європі, і в Америці, то згодом через світові війни, **революційні** процеси й формування тоталітарних режимів її розвиток у Європі на тривалий час занепадав. Ще однією причиною цього стала еміграція європейських учених до США, де політологію стали розглядати як одну з пріоритетних суспільних дисциплін, завдяки чому вона опинилася на лідируючих позиціях, розвиваючись на основі не лише традиційної політичної науки, а й соціології, **психології**, які першими вдалися до неформального вивчення суспільних структур.

У Європі політологія формувалася на основі традиційних дисциплін: у Франції — конституційного права, в Німеччині — політичної філософії, що теж сприяло лідерству американської політології майже в усіх сферах — від методології до емпіричних досліджень. І якщо на початку ХХ ст. відбувалися інтенсивне взаємозбагачення і взаємовплив європейської та американської політичних шкіл з певним домінуванням європейської, то після Другої світової війни американська поведінкова політологія (біхевіоризм) опинилася поза **конкуренцією** на Європейському континенті. Це призвело до знеособлення й уодноманітнення національних шкіл, які різнилися між собою хіба що периферійними особливостями. Дещо змінила ситуацію так звана постбіхевіоральна революція, але масштабного відродження європейської політичної науки не відбулося. Воно важливе в контексті глобального процесу самовизначення Європи, ослаблення на її теренах американізму.

Першими ознаками формування політології як науки стало широке застосування порівняльно-історичних методів для аналізу традиційних політичних проблем (державний суверенітет, співвідношення права й політики тощо), можливостей розвитку сучасних державно-правових і політичних інститутів в останній чверті ХІХ ст. Американські вчені Лестер Ворд (1841—1913), Ернест Берджесс (1886—1966) та інші з цією метою намагалися застосувати ідеї **еволюціонізму** в політичній історії, розуміючи під політичною **еволюцією** розвиток держави, права, конституціоналізму та сподіваючись на «колективний розум», здатний за допомогою суспільних наук спрямовувати поступальний

суспільний розвиток.

У першій чверті ХХ ст. було сформовано інтелектуальну основу політології, розроблено концепції, покладені згодом в основу поведінкової політології. Ці концепції нині вважають [політологічною класикою](#). Водночас назрівання кризових явищ у суспільстві стимулювало інтерес дослідників до політичної сфери. У Європі тоді домінували радикальні революційні течії, що стрімко ідеологізувало політичну науку, поляризувало [політологічні](#) школи. У США розгорнувся буржуазно-реформаторський (прогресистський) рух, у межах якого поступово відбувався перехід від історичного аналізу до вивчення особливостей функціонування державного апарату.

Незважаючи на певні розбіжності між європейською та [американською політологією](#), на початку ХХ ст. було вироблено цілий комплекс [політологічних](#) знань: обґрунтовано й пояснено систему політичного плюралізму, сформульовано концепцію громадської думки, запропоновано напрями соціального контролю в умовах ліберальної демократії. У цей час сформувалася когорта вчених різних країн, яких сучасна політологія вважає своїми [класиками](#). Італійці Гаetano Моска (1858—1941) і Віль-фредо Парето (1848—1923) започаткували теорію еліт, [росіянин Мойсей](#) Острогорський (1854—1919) і німець Роберт Міхельс (1876—1936) — [соціологічне дослідження](#) політичних партій, німець [Макс Вебер](#) (1864—1920) розробив [політологічну](#) теорію панування.

У 20—30-ті роки ХХ ст., позначені глобальною кризою тогочасного суспільства, намітився глибокий перелом у розвитку не тільки політології, а й цивілізації загалом. Пошук методів подолання цієї кризи окреслив два шляхи розвитку людства. Один — історично безперспективний, із суворою регламентацією суспільного життя і формуванням тоталітарних режимів: [СРСР](#), [Німеччина](#), [Італія](#), [Іспанія](#) та інші, де політологія, як і всі [суспільні науки](#), стала елементом ідеології та пропаганди, інструментом забезпечення офіційної політики. США віддали перевагу іншому шляху — оновленню традиційного капіталістичного суспільства на основі ліберально-демократичних принципів, утвердженню соціальної ролі держави, поєднанню приватновласницької економіки з державною системою соціального захисту. «Новий курс» тодішнього президента Франкліна Рузвельта сформував неабиякий попит на емпіричні дослідження соціальних процесів. Політологія стала практичною наукою, спрямованою на вивчення [неформальних](#) аспектів державного управління, зосередившись на дослідженні мотивів і чинників політичної поведінки людей, умов «раціонального» соціального [планування](#) й контролю.

Усе це радикально вплинуло і на особливості політичного процесу й політичної діяльності. Використовуючи методи соціальної психології, вивчення політичної поведінки спиралося на аналіз результатів опитувань громадської та особистої думок. Адаптація «психометричного методу» в політології зумовила конституювання біхевіористського (англ. behaviourism, від behaviour — поведінка) напряму. При цьому відбувся перехід від вивчення державних інститутів до аналізу політичної влади і політичної поведінки, дослідження партій, груп тиску, виборів і громадської думки. Перші біхевіористи-політологи зосереджувалися на вивченні [психологічних](#) мотивів, які визначали суб'єктивне ставлення до політики.

Згодом на передній план вийшла проблема верифікації (перевірки достовірності) політологічного знання взагалі. Усі біхевіористські напрями надавали перевагу емпіричним методам дослідження, що пожвавило розвиток конкретних методик збирання, обробки та узагальнення даних. Завдяки цьому зміцніли й розвинулися зв'язки політології із [соціологією](#). Політологія, зокрема, запозичила в останньої концептуально-методологічний апарат досліджень. Це дало підстави називати політологію [соціологічною](#) політичною наукою.

Біхевіоризм у політології став панівним після Другої світової війни на хвилі технократизації державного управління й суспільства загалом. Технократизація потребувала різноманітних відомостей щодо політичної поведінки в інституціях

законодавчої, виконавчої та судової гілок влади, політичних партій, виборів, політичних Орієнтацій і політичної культури, засобів масової інформації, політичного виховання, добору кадрів, політичного лідерства. А це [відповідно](#) стимулювало емпіричні дослідження різних форм буття суб'єктів політичного процесу, формування спеціального понятійного апарату політичної науки.

З розвитком суспільних структур, ускладненням політичної діяльності в 50-х роках ХХ ст. лише емпіричних методів досліджень політичної діяльності виявилось недостатньо, особливо у прогнозуванні політичних процесів. Раціоналізація управління суспільством вимагала ширших узагальнень. Ліберально-реформаторська і радикальна антибіхевіористські течії в політології своїми розробками сформувавши явище, відоме як постбіхевіоральна революція, однією з ознак якої стала [теорія систем](#), розроблена й опублікована в 1953 р. [американським](#) політологом Девідом Істоном (нар. 1917). Проте в основу [дискусії](#), що розгорнулася у зв'язку з цим, було покладено ширші проблеми — історизм і філософсько-ціннісний підхід. [Дискусія](#) посприяла виробленню спільної думки політологів щодо необхідності доповнення структурно-функціонального аналізу політичної діяльності [історичним](#) підходом до неї, поєднання пізнавального й нормативно-ціннісного аналізу на основі «соціальної включеності» у [політичний процес](#). Наслідком постбіхевіоральної революції стало поширення неотрадиціоналістських настроїв, відродження інтересу до політичної філософії, історії, описово-інституціонального аналізу і класичного конституціоналізму. У цілому ж постбіхевіоральна революція не змогла відвернути політологію від біхевіористсько-функціоналістської орієнтації.

На рубежі ХХ і ХХІ ст. в науці про політику утвердилось широке розмаїття різних напрямів і підходів, методів політичних досліджень. Поряд з традиційними підходами розвиваються порівняно нові: геополітичний, екологічний, феміністичний, модернізаційний та ін. Швидкими темпами розширюється і сфера наукових інтересів політології. Увагу дослідників приваблюють процеси переходу до демократії, проблеми політичної участі, нові громадські об'єднання і рухи. Спираючись на цей багатоманітний дослідницький арсенал, політична наука поступово завойовує чільне місце серед сучасних соціально-гуманітарних наук.

Основні національні школи й проблемні підходи сучасної західної політології

У повоєнний період у західній політології домінувала американська політична наука.

Повільніше, а інколи у фарватері американської, розвивалася європейська [політологічна](#) традиція, окреслюючи межі національних політологічних шкіл, вияскравлюючи їх особливості.

Використовуючи [американську](#) політологічну традицію, у 50—80 роках ХХ ст. активізувала пошуки теоретико-методологічних засад англійська політологія. Її особливе місце в європейській політичній думці забезпечили передусім праці Р. Джоунса про структурно-функціональний аналіз політики; Д. Нетла про теорію політичної мобілізації; Р. Роуза, М. Девіса, В. Льюїса і Х. Вайсмана про теорію політичних систем; І. Девіса про політичні зміни. Було проведено чимало практичних досліджень: проблем держави, державного суверенітету й демократії (Е. Беркер, І. Берлін, Б. Крік, Г. Іонеску, Г. Ласкі, К. Попер, У. Різ, Д. Філд, М. Оукшот); політичних партій (Г. Пеллінг, Р. Маккензі, Д. Хеніг, Д. Ро-бертс, Д. Ліс, Р. Кімбер, Д. Робертсон, Д. Вілсон); груп тиску (Д. [Стюарт](#), Е. Поттер, С. Файнер, Д. Муді); впливу на політичний процес робітничого руху (Д. Голдторн, А. Сілвер); політичної ідеології (М. Фогарті, К. Коутс), політичної поведінки, політичної культури й політичної активності різних класів і соціальних груп, громадської думки, голосування на виборах, каналів і засобів масової інформації, політичного лідерства та еліт (Д. Батлер, А. Кру, І. Бадж, Д. Бламлер, Б. Беррі, М. Харрісон, У. Гаттсман, Б. Джексон). Стали постійними серії політологічних праць «Дослідження з порівняльної політики», «Політичні реальності». Для навчальних закладів різних рівнів було розроблено спеціальні програми й видано [підручники](#) з політичної соціології,

конституційного права, державного управління.

[Французька](#) політологія в основному зосередилася на вивченні поведінки виборців (Ф. Бон, Ж. Шарло, Ф.-В. Гегель, Ж. Ранже, Ж. Жаффр, А. Ласло), дослідженні діяльності політичних партій (М. Дюверже, Ж. Шарло), громадської думки. Значно рідше в ній приділяється [увага](#) проблемам порівняльної політології, політичних комунікацій, політичного лідерства, політичної культури. Авторитетними визнано напрацювання французьких політологів у царині традиційної політичної науки — [конституційне](#) право і функціонування державних інститутів.

У 70-ті роки ХХ ст. активізувалися політологічні дослідження, в розвитку яких окреслилися три головні напрями: нормативістська політологія, що ґрунтується на філософському аналізі моральних норм політичної діяльності; позитивістсько-біхевіористська [емпірична соціологія](#); «практично-критична наука», зосереджена на проблемах соціально-політичної влади (франкфуртська [школа](#)). Предметом більшості досліджень німецькі політологи обирають політичний лад, політичні партії, громадські організації, політичну поведінку, вибори і виборчі технології. Сильні позиції в них і в царині компаративістської політології, політичної філософії, історії політичних ідей. Найвідоміші німецькі політологи — Т. Адорно, К. Баймер, Р. Дарендорф, Ф. Пойман, О. Флехтгайм, В. Генніс, Р. Майер, О. Штаммер, Г. Шнайдер, Е. Кріпендорф, Е. Гіп-гіель, К. Лудс.

Авторитетними є політологічні школи Італії (особливо у сфері політичної соціології), Канади, національні асоціації політичних наук Бельгії, Голландії, Данії, Австралії, скандинавська асоціація політичних наук, яка об'єднує політологів Норвегії, Швеції, Фінляндії. У 1970 р. було створено Європейський консорціум для політичних наук і досліджень.

Здебільшого європейські політологічні концепції містять уявлення про управління як соціальну функцію, а порядок і [контроль](#) — як мету політичної діяльності; про владу як засіб вирішення конкретних проблем суспільства, ухвалення [відповідних](#) політичних рішень; пов'язують «політичне» управління з громадським і державною владою. Але простежуються розбіжності в поглядах на цілі й характер влади. У сфері зацікавлень європейської політології — «приватна політика», «політика малих груп» в університетах, корпораціях, [профспілках](#), церкві, інших об'єднаннях. Експериментальне, їх досліджують як політичні.

Поширеним у сучасній західній політології є погляд на політику як діяльність, спрямовану на контроль і примирення різних інтересів у межах держави. Наприклад, Б. Крік стверджує: «Політика може бути просто визначена як діяльність, за допомогою якої різнобічні інтереси в межах даної одиниці правління примиряються через надання їм частки влади в пропорціях до їх важливості для добробуту і виживання всієї спільності». Таке широке визначення політики породжує й широке розуміння політології як науки. Деякі автори намагаються ототожнити [соціологічні](#) аспекти політекономії та політології, вважаючи, що вивчають одне й те саме явище — відносини між системами суспільних інтересів, які забезпечують діяльність суспільства, а самі виникають внаслідок діяльності економічних [механізмів](#). Розглядаючи суспільні відносини як зіткнення групових інтересів, окремі політологи схильні вважати політекономію політичною наукою. За усталеною традицією до політології часто відносять дисципліни, які виникають на основі міжгалузевих [інтеграційних](#) наукових процесів, — політичну географію, політичну біологію, політичну психологію.

Різноманітними є погляди європейських політологів і на методологію сучасної політичної науки. Одні вчені віддають перевагу емпіричній дослідницькій техніці (опитуванню громадської думки, психологічному аналізу, експериментам «малих груп»), інші у своїх дослідженнях спираються передусім на власний досвід людини та здоровий глузд, вважають, що вдало дібраний метод чи логічні роздуми у процесі дослідження живить вироблення оптимальних рішень. Політологи марксистського «призову» десятиліттями

апелюють до «загальних законів розвитку природи, суспільства, мислення». Попри наявність різних підходів і шкіл, основні методологічні складові політологічних досліджень залишаються незмінними.

Понятійний апарат сучасної західної політології склався, успадкувавши традиційні категорії (держава, влада, політичний інститут, політична система тощо) та доповнивши їх новими, створеними в межах властивого європейській політології поведінково-соціологічного підходу ([політична поведінка](#), [мотивація](#), політичне рекрутування). Поряд з цим політологія активно запозичує [терміни](#) із суміжних наук (політична система, [політична психологія](#), політична [соціологія](#)). Були різні спроби класифікації цієї системи понять. Найраціональнішою виявилася та, що за критерій взяла основні структурні елементи предмета дослідження: загальносистемні (політична [організація](#), політична партія, політичний процес), інституціональні (політична партія, політичне [лідерство](#), політична мобілізація); особистісні ([політична свідомість](#), масова політика, громадська політична думка).

Про загальні закони розвитку суспільства західна політологія майже не веде мови, позаяк не переслідує мету тотальної раціоналізації суспільства. До того ж, як зауважив польський політолог Єжи Вятр, такого знання нема, а з огляду на характер суспільного життя його, можливо, й не буде.

[Темпераментно](#) реагує сучасна західна політологія на процеси розвитку демократії, вияву реалізації громадської думки — чинників, які свідчать про рівень зрілості суспільства, культуру суб'єктів політики. Така увага в Основному є наслідком вияву тенденцій економічного, управлінського життя країн [капіталу](#) і ринкових віднови.

Постіндустріальний [капіталізм](#) вимагає мобільного активного типу особистості.

Стимульований різноманітними потребами, сучасний громадянин стає чутливим до всіх аспектів буття, в тому числі політичного, стаючи вимогливішим щодо способів здійснення демократії, народовладдя, механізмів взаємозв'язків між владою і народом, а також контролю за її діяльністю, ролі мас в політичному житті.

У будь-якій політичній системі завжди існує стрижнева незаперечна аксіома, на яку ця система спирається. В [демократичній](#) системі — суверенітет громадської думки. Уявлення щодо природи громадської думки до Першої світової війни розвивалися в річищі класичної конституційної теорії, тобто у зв'язку з проблемою народного суверенітету.

Суверенітет і природу громадської думки в межах традиційної політичної науки найповніше дослідив А.-О. Доуелл у праці «Громадська думка і народний уряд» (1913), вважаючи громадську думку аспектом домінуючого суспільно-політичного клімату чи стрижнем структури поглядів певної спільноти. Думку можна вважати громадською, якщо її втілення сприймається меншістю, яка не поділяє її. Тобто, добровільна, хоч і неохоча згода, підпорядкування волі більшості (нерідко цю більшість представляє уряд) є ознакою народного уряду, лінію якого суспільство поділяє загалом, не погоджуючись в окремих аспектах. За таких умов меншість може Прийняти правління більшості, знаючи, що консенсус із фундаментальних питань є непохитним. За інших умов домінування більшості трансформується в тиранію. Отже, за Доуеллом, у [суспільствах](#), де існують гострі розбіжності думок із життєво важливих суспільних проблем, не може бути ні громадської думки, ні народного уряду.

Після Першої світової війни почався етап власне соціологічного дослідження громадської думки і формування суспільних інститутів, пов'язаних із становленням і функціонуванням її як політичної сили. Якщо раніше громадську думку розглядали під кутом зору її суверенності й суспільної цінності, то тепер політологія зосередилася на її формуванні, техніці фіксації, використанні в управлінських цілях. Предметом особливих зацікавлень стала технологія [формування громадської думки](#), управління як [процесом](#) формування, так і реалізації.

З першими спробами маніпулювання громадською думкою постала потреба соціологічного підтвердження її суверенності й позитивної ролі в суспільстві.

Найважливішою щодо цього стала [праця](#) У. Ліппмана «Громадська думка» (1922), який розглядав її як комплекс уявних образів і [стереотипів](#), у межах яких люди діють у групах. Одночасно активізувався [прагматичний](#) пошук засобів впливу на громадську думку з боку певних соціальних груп у своїх практичних інтересах. У 1923 р. Е.-Л. Бернейс (племінник З. Фрейда) у праці «Кристалізуючи громадську думку» розробив засоби функціонування професійного інституту щодо вивчення громадської думки як феномена. Бернейс вважав головні [стереотипи](#) громадської думки відносно стійкими проти маніпулювання, рекомендував не змінювати їх, а розумно використовувати у власних інтересах, намагаючись поєднати сподіваний інтерес із [стереотипами](#) громадськості. При цьому можливі гра на [упередженнях](#), пропаганда з метою забезпечити місце певній ідеї на ринку політичних думок. Результатом функціонування такого інституту стало не маніпулювання громадською думкою на користь особливих інтересів, а зростання політизованості повсякденного життя. У суспільстві з'явилася нова сила, з якою воно мусило рахуватися, хоч творці цієї сили вважали, що вони лише маніпулюють наявними думками. У 1935 р. Дж. Геллап організував Американський інститут громадської думки, а через чотири роки у праці «Громадська думка в демократії» виклав своє розуміння її як елемента прямої демократії. Це започаткувало новий етап дебатів щодо співвідношення прямої та [представницької](#) демократії. Наприкінці 60-х — на початку 70-х років ХХ ст. утвердилася практика емпіричних досліджень громадської думки (в основному з допомогою опитування), сформувалася [відповідна](#) система наукових, політичних, комерційних центрів, загострилися нечувані раніше проблеми статистики, достовірності, методик вивчення громадської думки тощо. Інститут громадської думки було визнано одним з головних елементів функціонування політичної системи. Разом із засобами масової комунікації, що формують, формулюють, відображають громадську думку, він отримав назву «четверта влада»

[Відповідно](#) політична наука спрямувала свої зусилля на вивчення засобів масової інформації, їхнього впливу на громадську думку, особливостей громадської думки різних національних і соціальних груп щодо конкретних галузей політики — внутрішньої, зовнішньої, воєнної тощо. Реагуючи на певні внутрі- та зовнішньополітичні обставини, політична наука відстежувала, наприклад, реакцію американської та французької громадської думки на міжнародні події (Г. Алмонд, П. Фогейроль). Виявляла вона небайдужість і до [ідеологічних](#) питань, зокрема, до ставлення до комунізму, антикомунізму (О. Строуффер, П. Лазерсфельд), громадських свобод. Ставлення правлячих еліт до Атлантичного Союзу (К. Дойч, Р. Патіем), особливості вияву політичної культури (Г. Алмонд) — це теж елементи проблематики політологічних студій другої половини минулого століття.

Непересічним є вклад західної політології в дослідження плюралістичного характеру політичного процесу. Засновником концепції політичного плюралізму вважають [американця](#) Дж. Медісона, який вперше заговорив про нього 1787 р. Серед фундаторів-теоретиків — американський філософ Дж. Дьюї, англійські вчені Дж.-С. Мілль і Г. Ласкі, німецькі учені О. фон Гірке, Е. Френкель.

Основна [функція](#) плюралізму — [легітимізація](#) різноманітності, спрямована на утвердження свободи всіх соціальних і політичних груп виявляти й захищати свої законні інтереси. Політичний плюралізм західна наука тлумачить не просто як принцип, а й як певний механізм здійснення влади в державі. Тому він передбачає і процес [легітимізації](#) різних інтересів, і механізм регулювання [конфліктів](#) між цими інтересами, стабілізації соціального організму, можливість доступу до державної влади всіх заінтересованих груп незалежно від соціальної значущості й сили.

Проблемою політичного плюралізму в різні часи займались А. Бентлі, представники чиказької школи (Ч. Меррі-ам, Г. Лассуелл), школа плюралістичного індустріалізму (К. Керр, Дж. Данлор, Ф. Харбісон, Ч. Маерс та ін.), послідовники ідей Дж. Мілля (Р. Нісберг, В. Паккард) та ін.

Своєрідним відгалуженням теорії плюралістичного суспільства, пов'язаним із вивченням окремих груп тиску в межах політичного процесу, стала концепція «корпоративної держави» й корпоративізму загалом (Г. Кремендаль, Ж. Лембрух). Особливо популярна вона в Англії. Згідно з нею — в державі, заснованій на «ліберальному корпоративізмі», наявні специфічні корпоративні інститути. До них належать представники заінтересованих груп, уряд, які несуть делеговану [відповідальність](#) за його діяльність. Загалом політичний плюралізм у сучасному суспільстві є основою для досягнення таких демократичних цінностей, як свобода, рівність, справедливість. Поставши й розвиваючись в контексті ідеалів буржуазно-демократичних революцій, він безпосередньо пов'язаний із парламентською демократією, загальним виборчим правом, діяльністю профспілок. За сучасних умов плюралізм означає розвиток найширших можливостей участі громадян в управлінні суспільством, в ухваленні політичних рішень за участю союзів, партій, рухів і громадських ініціатив. Саме це дає підставу ототожнювати плюралістичне суспільство з гуманістичним, демократичним.

Це, однак, не означає, що плюралістична система є наскрізь [ідеальною](#). У сучасному ліберально-демократичному суспільстві побутують і партикуляризм, і відчуженість від влади, і аномія, і сурогати колективізму, що дало підставу для різкої [критики](#) плюралізму (Г. Маркузе і К. Вольф). Проте більшість у політиці, науці, масовій свідомості орієнтується на плюралізм як чинник демократії, пов'язує розвиток політичної системи з удосконаленням його форм для унеможливлення диспропорцій.

Сучасна західна політологія опікується й проблемами пріоритету прав людини й громадянина як основоположних засад свободи. Забезпечення прав людини в ліберально-демократичному суспільстві передбачає [відповіді на питання](#), наскільки соціальний контроль і планування (доцільність яких не викликає сумніву) можна поєднати з демократією, головними ознаками якої є свобода діяльності й волевиявлення. Соціалістичний варіант суспільного устрою нищив свободи, використовуючи планування для управління суспільством [тоталітарними](#) методами. Крім того, не слід перебільшувати ролі соціалістичних держав щодо використання планування в управлінні суспільними процесами, поза як цю проблему успішно розв'язували значно раніше в капіталістичному суспільстві. [Концептуальною](#) основою використання планування стала [теорія соціального контролю](#). Один з її авторів — американський теоретик Е.-А. Росе — в книзі «Соціальний контроль» (1901) довів, що найефективнішим для демократичного суспільства є не формальний (політико-правовий), а [неформальний](#) (соціальний) контроль, здійснюваний через [соціалізацію](#), громадську думку, [неформальну](#) групову діяльність, примус засобами неформальних інститутів. Стосовно економіки ці думки розвинув американський економіст Дж.-М. Кларк у праці «Соціальний контроль бізнесу» (1926 р.), який, простеживши становлення форм соціального контролю від XVIII ст., основними причинами породження його назвав становлення демократичних інститутів на основі політичного самоврядування, саморозвитку особи. Водночас він створив концепцію економізації соціального примусу завдяки умілому використанню стимулів і мотивів діяльності. Усе це послужило передумовами виникнення школи демократичного планування, [кейнсіанської](#) моделі державного регулювання економічними процесами. Ефективне планування розглядалося як досягнення результату за мінімумом детального регулювання, як втілення у [свідомість](#) людей ідеї, що спонукала б їхнє прагнення досягти мети, яка [відповідала](#) б планові.

Ще одне питання, яким переймається західна політологія, — співвідношення між громадянськими свободами і національною та державною лояльністю. [Конституція](#), закони визначають основні обов'язки та відповідальність аа державну зраду, саботаж, шпіонаж тощо. Відчутними ще є намагання підкорити громадянські свободи патріотичній лояльності, проте вони домінували в епоху [маккартизму](#). [Маккартизм](#) — політична течія у США в 50-х роках XX ст., спрямована на придушення демократичних рухів у країні. Пов'язана з діяльністю сенатора Дж. Маккарті. Ототожнення соціально-політичних ідеалів

з державним патріотизмом завжди посилювалося за міжнародної конфронтації. [Лібералізм](#) виходить з того, що громадянські свободи є стрижнем демократичного ідеалу, домінують над державними інтересами, не можуть бути зумовлені інтересами національної безпеки, а особа вільна у своїх переконаннях щодо державної ідеології. Такі принципи є засадничими в сучасній західній політології, хоч це не вберегло її від [дискусій](#), наприклад, щодо взаємодії прав людини і прав нації в контексті сучасних інтеграційних процесів в усьому світі.

7. Політична думка Київської Русі.

Перші писані пам'ятки наших вітчизняних пращурів, що дійшли до сучасних поколінь українського народу, припадають на X—XI ст., тобто вони майже на 4 тисячоліття «молодші» від ранніх давньоєгипетських і шумерських текстів. Наші предки пройшли власний шлях стихійного та організованого кочівництва, [матріархату](#), патріархату, племінної організації, язичницьких вірувань і [первісної](#) військової демократії. Знали сучасні українські землі найвищу державно-полісну еллінську культуру, римські традиції, «демократичні» царства скіфів, державні утворення протоукраїнських слов'янських племен, вплив на первісні політичні процеси готів, гунів, аланів, аварів, хозарів, варягів, угрів, печенігів, [половців](#) та інших чужинців. [Київське князівство](#), що виникло в середній течії Дніпра на межі VIII—XI ст., стало згодом політичним осередком величезної імперії — Руської (Київської) держави. На рубежі XII—XIII ст. естафету національного державотворення прийняла Галицько-Волинська [земля](#), але в середині XIV ст., не витримавши ударів численних зовнішніх ворогів, вона на шість століть була відірвана від материзни і перетворилася на поневолену провінцію то Польщі, то Угорщини, то Австрії. Та й сама вітчизна була пошматована між [татаро-монголами](#), Литвою, Польщею, Оттоманщиною, Кримським ханством і Московщиною. Новий етап державного будівництва започаткувало у XVI ст. [козацтво](#), створивши за дніпровськими порогами Запорозьку Січ, яка згодом стала політичним осередком боротьби за національно-державницьку ідею, реалізовану в середині XVII ст. Б. Хмельницьким у формі Гетьманщини. Політична думка Київської держави розвивалася під впливом політичної думки Візантії. Джерелом світорозуміння духовних мислителів Київської Русі були Старий та [Новий Заповіти](#), релігійні постулати отців церкви Афанасія Олександрійського, Василя Великого, Григорія Богослова та Іоанна Златоуста. Завдяки священнослужителям-літописцям дійшла до сьогодення і давньоруська [міфологія](#), відомості про найважливіші історичні події, тексти деяких політико-правових документів світського характеру — [договори Русі з Візантією](#) X ст., «Руська правда». Вони закріплювали характерні для тих часів політичні принципи панування сили в державі, станового поділу людей на повноправних, неповноправних і безправних, недоторканності приватної власності, божественного чи напівбожественного походження влади князя тощо. Основними творами, в яких відображені політичні ідеї, були "Слово про [закон і благодать](#)" митрополита Іларіона, "Руська Правда" Ярослава Мудрого, "Повчання дітям" Володимира Мономаха, "Повість минулих літ" літописця Нестора, "Ізборник 1076р" та ін. Київський митрополит Іларіон (XI ст.) у праці-проповіді «Про закон і благодать» виступив проти рабства, за мир, злагоду між народами, вважаючи їх рівними між собою, за політичну самостійність Київської Русі; відкинув закони іудеїв як такі, що порушують природну рівність і свободу людини, закріплюють богообраність лише одного народу, закликав підпорядкуватись не такому закону, а благодаті, тобто євангельським [істинам](#),

що скасовують рабство, славлять доброту людини, роблять церкву вірною служницею держави і князя.

Двома головними концепціями суспільно-політичної думки княжих часів була концепція "богоугодного володаря" (представники ігумен Феодосій Печерський і літописець Нестор) і концепція "князівського обновлєддє" (представники - митрополити Іларіон та К.Смолятич).

Автори першої концепції сформулювали:

- ї ідею "духовного проводу над світською владою";
- ї ідею необхідності об'єднання київських князів навколо церкви, а не навколо великокнязівського престолу;
- ї ідею божественної природи влади.

Автори другої концепції вважали, що:

Праця Володимира Мономаха "Повчання дітям" (1096) - це, насамперед, настанови державному діячеві, князеві, який повинен бути відповідальним, справедливим, мудрим, здатним до протистояння ворогам, утримання в покорі бояр і удільних князів. [Володимир Мономах](#) прагнув прищепити дітям [християнську мораль](#), людяність, благочестивість, схильність до науки, стриманість. Суд і покарання повинні бути справедливими: "Ні правого, ні винуватого не вбивайте і не веліть убивати його. Якщо навіть заслуговуватиме смерті, і то не погубляйте жодного [християнина](#)". Мономах всіляко підкреслював, що володар має бути взірцем досконалості. Він закликав князів до примирення, подолання міжусобиць заради єдності Русі.

Важливе місце у розвитку державно-політичної думки у Київській Русі мало "Слово о полку Ігоревім" (XII ст.), у якому розвинена ідея необхідності політичного об'єднання руських земель і припинення міжусобної боротьби, про виникнення держави на ґрунті суспільного договору між князем і народом.

Під час перебування більшої частини українського народу під зверхністю Литви і Польщі (XIV—XVII ст.) «шляхетська демократія» орієнтувалася на «Руську правду», приписи якої діяли до середини XV ст. Князівські та королівські привілеї, які поширювалися на спольщену еліту, були закріплені в [конституціях](#) польського сейму, що діяв з 1446 р., у Судебнику Великого князя Казимира 1488 р., у Литовських статутах 1529 р., 1566 р., 1588 р., які разом із Саксонським зерцалом і деякими іншими [джерелами](#) німецького права були нормативною основою політико-правової системи і Великого князівства Литовського (до Люблінської унії 1569 р.), і Речі Посполитої, а у XVIII — на початку XIX ст. зумовили кодифікацію українського права.

8. Українська політична думка від періоду феодальної роздробленості та козацько-гетьманської доби.

Політична думка [України](#) в XIV - першій половині XVI століть.

Між княжою та козацько-гетьманською добою Україна перебувала під владою Литви та Польщі. Політична думка цього періоду представлена, насамперед, працями Юрія Котермак-Дрогобича (1450-1492 рр.) та Станіслава Оріховського (Роксоляна) (1513-1566 рр.)

У праці Ю. Дрогобича "Прогностична [оцінка](#) поточного 1483 року магістра Юрія Дрогобича з Русі, доктора філософії та медицини Болонського університету" висловлено думки:

- 1) про зміцнення сильної королівської влади;
- 2) про зверхність світської влади над церковною.

Одним із перших визначних гуманістів польського та українського Відродження був С.

Оріховський, який увійшов в історію української політичної думки розробкою ідеї природного права та т. зв. "піраміди влади", де на вершині перебуває духовна влада, а забезпечувати її повинні священнослужителі та король.

С. Оріховський:

- ї виклав своє розуміння суті держави, форми управління нею, бачення проблем політичної влади;

- ї зробив важливий крок до визволення політичної науки від теології;

- ї розробивши низку порад королеві щодо [управління державою](#), він акцентував увагу на тому, що в основі функціонування [християнської](#) держави повинно бути дотримання права.

Однак, погляди С. Оріховського пройшли складну трансформацію. Якщо у молоді роки він виступав проти ідеї божественного походження влади, відстоював принцип невтручання церкви у державні справи, то незадовго до смерті у праці "Польські діалоги політичні" він висловлювався за зверхність папської влади над королівською.

Українська політична думка в період від Люблінської унії до козацько-гетьманської держави

У цей період розвитку українська політична думка була, насамперед, представлена полемічною [літературою](#) (М. Смотрицький, Х. Філалет, І. Вишенський, З. Копистенський та ін.). Її появі сприяли ідеї Реформації, що прокотилися Польщею, і викликали появу тенденцій до церковної унії. Крім полемічної, розвивалася культурно-освітня, наукова [література](#) (С. та Л. Зизанії, Ю. Рогатинець, К.-Т. Ставровецький), яка була критичною та раціоналістичною за змістом.

У полемічній літературі виділялися два напрямки:

- 1) був орієнтований на унію православної та католицької церков (П. Скарга);

- 2) виступав з антиуніатськими ідеями й за реформу православної церкви (Х. Філалет).

Головною тезою книги "Про єдність церкви Божої", автором якої є Петро Скарга, була критика православної церкви через пихатість константинопольських патріархів, тиранію візантійських імператорів, шлюби духовенства, за втручання світської влади в церковні справи тощо. На його думку, все це впливає на рівень християнської науки, розхитує моральні основи східного духовенства.

Виступаючи за унію церков, П. Скарга вважав, що для цього необхідно:

- 1) визнання влади папи православною церквою;

- 2) єдність віри;

- 3) послух перед папою.

Х. Філалет на протигагу П.Скарзі:

- ї відстоював ідею демократизації церкви;

- ї захищав право світських людей на участь в духовних справах;

- ї виступав за виборність духовних владик та релігійну терпимість;

- ї вважав незаконним втручання Папи Римського в світські справи.

А видатний український полеміст І. Вишенський (1550-1620 рр.):

- ї виступав із [критикою](#) тогочасного суспільного ладу та шляхти;

- ї висував концепцію [колективної](#) соборності правління [християнською](#) церквою, заснованою на ідеї рівності всіх людей перед Богом;

- ї заперечував як абсолютизм духовної влади (Папи Римського), так і абсолютизм світської влади (королів, царів).

Політична думка [України](#) у козацько-гетьманську добу

Політична думка того часу розвивалася у контексті таких правових документів, як "Березневі статті", "Гадяцький трактат", "Конституція прав і свобод Запорозького Війська" та ін.

Вагомий внесок у розвиток української політичної думки зробила [Києво-Могилянська академія](#) й її засновник П. Могила (1596-1648 рр.), який:

§ розвинув ідею верховенства православної церкви, яка протиставлялася польському королеві;

§ виступав за підвищення ролі церкви у державі та суспільстві, її контроль за освітянським життям країни;

§ був проти втручання держави у церковні справи;

§ в цілому відводив церкві роль радника, а не верховника.

Ф. Прокопович (1681 -1736 рр.) першим в умовах російської держави створив теорію освіченого абсолютизму, опираючись на теорії природного права та суспільного договору. На його думку, пріоритетною повинна бути світська влада, церква має підпорядкуватися державі. Абсолютний монарх, як верховний носій державної влади, ставився над усіма громадянськими законами, і усі його дії, спрямовані на загальну користь, справдовувалися. Носієм державної влади, за теорією освіченого абсолютизму Ф. Прокоповича, може бути лише освічений володар, "філософ на троні".

Визначною пам'яткою української політичної думки козацько-гетьманської доби є договір між гетьманом України Пилипом Орликом та Військом Запорозьким "Конституція прав і свобод Запорозького Війська" (1710). Це перша офіційна угода, укладена новообраним гетьманом зі своїми виборцями, у якій викладені умови, на яких він перебирав владу.

[Конституція](#) опиралася на ідею розподілу влад, у ній передбачався незалежний військовий суд для вирішення конфліктів між Загальною Радою та гетьманом. У Конституції йшлося фактично про продовження традицій Запорізької Січі - козацької республіки, а тому цей важливий документ ставив усі стани українського народу під зверхність козацтва, яке уособлювало збройні сили, адміністративний устрій і виконавчу владу.

9. Українська політична думка XIX ст.

На першу половину XIX ст. припадає початок національного відродження, зростає політична активність громадськості. Вершиною розвитку політичної думки першої половини XIX ст. стала політична доктрина Кирило-Мефодіївського товариства, яке утворилося у Києві близько 1845 р. Члени цієї організації - М. Костомаров, М. Гулак, В. Білозерський, М. Куліш, О. Маркович, Т. Шевченко та ін. - згуртувалися довкола ідеї слов'янського об'єднання у формі слов'янської республіканської федерації.

Ідеї Кирило-Мефодіївського братства продовжив М. Драгоманов (1841-1895 рр.).

Аналізуючи державу, М. Драгоманов вважав, що її суть найперше полягає у правах, якими наділені в ній громадяни, у правовому статусі особи. Він прагнув здійснення "політичної реформи всієї Росії на началах свободи і децентралізації", бо "державна централізація багато несе зла і мусить уступити колись місце другим, кращим формам громадського устрою". Суть його програми політичної боротьби для українства полягала у тому, щоб домагатися політичних реформ, демократизації та федерації у рамках Росії та Австро-Угорщини, виходячи з того, що центром цієї національної боротьби мала б бути Галичина. Він вважав, що національні права можуть бути досягнуті на ґрунті політичних свобод: чим більше політичних свобод, тим більше національних прав. Соціалізм М. Драгомановим розглядається як спосіб утвердження соціальної справедливості та підвищення добробуту народу.

Одним із представників революційно-демократичної течії у політичній думці був /.

Франко (1856-1916 рр.). Серед проблем, які ним розглядалися, були аграрна проблема, загальні принципи розв'язання селянського питання, робітнича, національна проблема.

І.Франко був соціалістом, але не виступав за диктатуру пролетаріату, акцентуючи увагу не на класових, а на загальнолюдських вартостях. Соціалізм, за І.Франком мав опиратися на широке самоврядування общин-повітів і країв.

Він виступав за рівність усіх націй і вважав, що найкращим вирішенням національної проблеми було б утворення державних об'єднань змішаного (федеративно-конфедеративного) типу, що опиралися б на солідарність інтересів.

Визначне місце в історії української політичної науки XIX - початку XX ст.ст. посідає М. Грушевський (1868-1934 рр.). М.

Грушевський [еволюціонував](#) від [історичної народницької](#) концепції до державницької, від федералістичної - до самостійницької. Він вважав, що держава - "це суверенний союз народу, який дорогою планової діяльності, зверхніми засобами задовольняє індивідуальні і загальнолюдські солідарні інтереси в напрямі до поступового розвитку громадянства ". М.Грушевський був першим президентом України, ним підписаний 4 універсал, що проголосив державну [незалежність України](#). Головним напрямом його політичних досліджень була проблема національного самовираження.

10. Українська політична думка першої половини XX ст.

Першим, хто відкрито заявив про колоніальний статус України у складі Російської імперії та право українського народу на самовизначення, був М. Міхновський (1873-1924 рр). На його думку, "державна самостійність є головною умовою існування нації". Він пропонував йти до незалежності протореними шляхами західних країн, використовуючи творчі потенції націоналізму європейського типу. Саме йому належить максималістське гасло: "Україна - для українців!". Як зазначає М. Горелов, брошура М. Міхновського "Самостійна Україна" "була першою спробою оформити скривджені почуття українців у рамках політичної програми". У цій праці чітко поставлено питання про незалежну українську державу, публічно заявлено про законне право українського народу самостійно вирішувати свої проблеми.

У політичній думці 20-30-х рр. XX ст. фахівці виділяють кілька напрямків, зокрема:

- державницький націоналізм (С. Дністрянський, В. Старосольський, О. Бочковський, С. Рудницький),

- інтегральний націоналізм (Д. Донцов, М. Міхновський, М. Сціборський, С. Бандера, Я. Стецько),

- консервативний (В. Липинський, С. Томашівський, В. Кучабський),.

В. Липинський(1882-1931рр.) є одним із авторів доктрини українського консерватизму, суть якої зводиться до таких основних положень:

- ї політичним ідеалом для України є спадкова монархія, очолювана гетьманом як [символом](#) української національної ідеї;

- ї особливий [політичний режим](#) влади класократія є протиположною до республіканської парламентської демократії;

- ї суть класократії полягає у пануванні активної меншості (аристократії), що складається із кращих (за духом, здібностями, активністю) людей;

- ї реалізація доктрини консерватизму детермінується поширенням консервативної ідеології, християнської [релігії](#) та солідаризму;

- ї в центрі доктрини є концепція хлібороба-власника, з якої випливає, що монархія - це трудова держава, оперта на організацію трудових, продукуючих класів, насамперед, на хліборобський клас.

Політичне кредо В. Липинського - "до української нації через українську державу".

Держава для нього - це найдосконаліша, найвища форма організації всіх духовних і матеріальних сил нації.

Д. Донцов (1883 -1973 рр.) увійшов в історію української політичної думки як автор ідеології "інтегрального" (чинного) націоналізму. [Підставами](#) українського націоналізму, на його думку, були:

- Ø вольовий принцип;

- Ø постійне прагнення до боротьби за незалежність;

- Ø [романтизм](#) і фанатизм у національній боротьбі;

- Ø синтез національного та інтернаціонального;

- Ø необхідність виховання нової політичної еліти;

- Ø орієнтація на примус у процесі боротьби за незалежність.

Опираючись на вчення Н. Макіавеллі, Ф. [Ніцше](#) та інших, Д. Донцов обстоював думку про придатність більшості засобів у боротьбі за виживання нації.

Український правник, політолог С. Дністрянський (1870-1935 рр.) відомий як автор проекту конституції [ЗУНР](#), а також праць "Загальна наука права й політики", "Погляд на теорії права і держави", "Нова держава" та ін. Як представник державницького націоналізму, С. Дністрянський відстоював ідею національно-демократичної держави, право народу на самовизначення в етнічних кордонах. С. Дністрянський підкреслював значення природних умов для національного самовизначення. Він вказував на необхідність надання певних автономних прав анклавам національних меншин. У Радянському Союзі до середини 60-х років негативно ставилися до політології.

Вважалося, що політика вивчається в рамках історії КПРС, філософії, політичної економії, наукового комунізму. З середини 60-х років ставлення до науки про політику почало змінюватися. 5 січня 1965 р. в газеті "Правда" була опублікована стаття "Про політичну науку", в якій Ф.М.Бурлацький обґрунтував право вчених розглядати, формулювати нові ідеї реконструкції тодішньої держави на загальнолюдських цінностях, на принципах демократії і свободи. Вчені, які досліджували ці проблеми, об'єдналися в Асоціацію політологів Радянського Союзу, що створювало можливості для ширшого спілкування із зарубіжними колегами, формування вітчизняної політичної науки.

На сучасному етапі в Україні, як і в інших республіках колишнього СРСР, відбувається інтенсивний процес становлення науки про політику. Окреслено предметне поле науки, визначено проблематику й методи досліджень. Політологія вивчається у вищих закладах освіти. Останнім часом вийшли друком окремі праці, навчальні посібники та підручники. Поряд із журналами "Політика і час", "Віче" з'явилися нові

часописи [відповідного](#) профілю – "Політологічні читання", "Політична думка", "Розбудова держави", "Людина і політика" і "Нова політика". Заявили про себе наукові установи, що досліджують політичні проблеми: академічні – Інститут політичних і етнонаціональних досліджень, [інститут держави](#) і права ім. В.М.Корецького, Національний інститут стратегічних досліджень, Інститут українсько-російських відносин, ряд суспільно-політичних центрів і кафедр політології вищих закладів освіти. Створено Українську академію політичних наук, Українську асоціацію політологів, Асоціацію молодих [політиків](#) і політологів.

Отже, політична наука в Україні поступово посідає відповідне місце в системі суспільствознавства, дедалі помітніше впливає на реальні політичні процеси, становлення демократичної державності.

11. Загальна характеристика світової політичної думки.

Основні етапи	Особливості і характерні риси	Основні представники
Політичні вчення Стародавнього Сходу (Єгипет , Вавилон , Китай , Індія , Асирія, Іран)	Політична думка не виділялася в самостійну галузь знання, відображалася в міфологічній формі, панувало розуміння божественного походження влади	Хаммурапі, Заратустра , Лао-Дзи, Шан-Ян, Мо-Цзи, Конфуцій, Будда
Політичні вчення Древньої Греції та Древнього Риму	<ul style="list-style-type: none"> Поступове звільнення політичних поглядів від міфологічної форми, відокремлення їх як відносно самостійної частини філософії. Аналіз устрою держави, класифікація форм державної влади, визначення ідеальної форми правління. 	Гомер , Піфагор , Геракліт , Демокріт, Піфагор , Сократ, Платон, Аристотель, Сенека , Цицерон

Політичні вчення Середньовіччя	<ul style="list-style-type: none"> · Розвиток соціально-політичної думки в основному зусиллями політичних діячів. · Обґрунтування теологічної теорії політичної влади. · Роль релігії і держави в політиці. 	Августин (Блаженний), Тома Аквінський, Марсилій Падуанський, В. Оккам, А. Данте
Політичні вчення епохи Відродження і Просвітництва	<ul style="list-style-type: none"> · Розвиток гуманістичних начал в політичній теорії, звільнення від теології. · Аналіз проблем прав і свобод людини, закону і держави, демократичного устрою суспільного життя. 	Н.Макіавеллі, М.Лютер, Т.Мор, Т.Кампанелла, Дж.Локк, Т.Гоббс, Г.Гроцій, Т.Мюнцер, Б.Спіноза.
Політичні вчення Нового часу і XIX ст.	<ul style="list-style-type: none"> · Формування ліберальної політичної ідеології. · Обґрунтування необхідності політичної влади. · Характеристика правової держави і громадянського суспільства. · Формування концепції прав людини і громадянина. 	Ш.-Л.Монтеск'є, Ж.-Ж.Руссо, Б.Констан, І.Бентам, О.Конт, Т.Пейн, К.А.Гельвецій, П.Гольбах, О.Гамільтон, І.Кант, Г.Гегель
Політичні вчення XX ст.	<ul style="list-style-type: none"> · Розробка теорії демократії та теорії еліт. · Дослідження політичних партій та політичних систем. · Концепція політичної модернізації. · Теорія планування · Розробка концепції тоталітаризму 	Г.Моска, Р.Міхельс, М.Вебер, Р.Арон, Х.Арендт, З.Бжезінський, Р.Даль, А.Бентам
Політична думка Київської Русі	Розвивалась під впливом політико-правової думки Візантії. Проявилась у двох концепціях "богоугодного володаря" і "князівського одновладдя" Домінувала ідея необхідності об'єднання руських земель і припинення міжусобної боротьби.	Володимир Мономах, Іларіон, К.Смолятич, літописець Нестор, Феодосій Печерський.
Політична думка перехідного періоду (XIV-перша половина XVI ст.)	<ul style="list-style-type: none"> · Розробка ідей природного права та т.зв. "піраміди влади". · Поступове визволення політичної науки від теології, відстоювання принципу невтручання церкви у державні справи. 	Ю. Котермак-Дрогобич, Ст.Оріховський (Роксолян).

Політична думка періоду від Люблінської унії до козацько-гетьманської доби	Політична думка була в основному представлена полемічною, культурно-освітньою літературою. Паралельно співіснували два напрямки: 1)орієнтований на унію православної та католицької церков, 2) анти уніатські ідеї; акцент на необхідності реформ православної церкви.	М. Смотрицький, І.Вишенський, П.Скарга, Х.Філалет.
Політична думка періоду козацько-гетьманської доби	Синтез традиціоналізму й новаторства покладений в основу відновлення української державності Конституція П Орлика підтвердила військово-демократичний устрій держави. Створення теорії освіченого абсолютизму.	П.Могила, С.Яворський, Ф.Прокопович, П.Орлик.
Політична думка періоду XIX ст.	Початок національного відродженню відобразився, насамперед, в програмних гаслах Кирило-Мефодіївського товариства. Розробка широкої політичної програми боротьби за визволення українського народу. Відмова від культурно - територіальної, культурно-соціальної слов'янської федерації і федерації з Росією.	М.Костомаров, М.Драгоманов, І.Франко, Ю.Бачинський, М.Міхновський
Політична думка періоду ХХст.	Підвищення рівня національної політичної свідомості,боротьба за національне відродження і державність. Входження до унітарної радянської держави, укладання військово-господарського союзу з Росією, перетворення союзу на договірну федерацію тощо.	М. Грушевський, М.Міхновський, В.Винниченко, С.Бандера Д.Донцов, Я.Стецько, ВЛипинський

Література:

Основна:

1. Озеркин Д.П. Основы политологии: Курс лекций. - Ростов н/Д: "Феникс", 1996.
2. Мельник В,А. Политология: Учебник. - Мн.: Вышэйшая школа, 1996.
3. Політологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. О.В. Бабкіної, В.П.Горбатенка. – К.: Видавничий центр "Академія", 2002.
4. Політологія: Навч. посібник для вузів / Упоряд. та ред. М.Сазонова. –Харків. 1998.

Додаткова:

1. Бро Ф. Политология / Перевод с французского. - М., 1992.
2. Бурдые П. Социология политики. - М., 1993.
3. Гаевский Б. Философия политики. – К., 1993.
4. Зотов А.Ф. Политология как учебная дисциплина // Политология и современный политический процесс. М., 1990.
5. Бодуен Ж. Вступ до політології. – К., 1995.
6. Августин Блаженный. О граде Божием. - М., 1994.
7. Аристотель. Политика. - Сочинения: В 4-х т. - Т.3. - М., 1981.
8. Гегель Г.В.Ф. Философия права. - М., 1990.
9. Гоббс Т. Сочинения: В 2-х т. - М., 1991.
10. Маркс К., Энгельс Ф. Манифест Коммунистической партии. -Собр.соч.: Т.4.
11. Мясников О.Г. Субъекты политики. // Соц.-пол. журнал. - 1993. - №№ 5, 6.
12. Политический статус личности. // Соц.-пол. журнал. - 1992. - № 8.
13. Тард Г. Личность и толпа. - СПб, 1903.
14. Шестопал Е.Б. Личность и политика. - М., 1998.
15. Таккер Р. Политическая культура и лидерство в Советской России. От Ленина до Горбачева. // США: Экономика, политика, идеология. 1990. №12.